

Adler Judit

A foglalkoztatás szerkezeti keretei*

TM 61. sz. műhelytanulmány

BCE VÁLLALATGAZDASÁGTAN INTÉZET
VERSENYKÉPESSÉG KUTATÓ KÖZPONT

* A műhelytanulmány a TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 azonosítójú projektje, *A nemzetközi gazdasági folyamatok és a hazai üzleti szféra versenyképessége* címet viselő alprojektjének kutatási tevékenysége eredményeként készült.

Jelen műhelytanulmány a *Versenyképesség és a gazdaságpolitika* c. műhelyben készült.

Műhelyvezető: Boda György

A tanulmány szakmai tartalma a forrás megjelölésével és a hivatkozási szokások betartásával felhasználható és hivatkozható.

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK	3
1. A DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK ÁTTEKINTÉSE 2020-IG	4
1.1. A teljes népesség prognózisa	4
1.2. A munkaképes korú népesség prognózisa	8
1.3. A népesség iskolai végzettségének alakulása	9
1.4. A munkaerőpiac kínálati oldalát befolyásoló tényezők hatása	11
1.5. Korösszetétel, átlagéletkor	13
1.6. Iskolai végzettség, szakmastruktúra	16
2. AZ INAKTIVITÁS ÉS A MUNKANÉLKÜLISÉG, MINT LEHETSÉGES MUNKAERŐ-TARTALÉK ..	21
2.1. Inaktívok számának és struktúrájának alakulása 1990-2020 között.....	21
2.1.1. Az egyéb kategória (a háztartásbeliek)	24
2.1.2. A nappali tagozatos tanulók	27
2.1.3. A korhatár alatti nyugdíjasok	29
2.1.4. A gyermekellátás formái.....	34
2.2. A munkanélküliség alakulása 1990-2020 között	35
2.3. A kínálati oldal előrevetítésének összegzése.....	38
3. A VERSENYSZFÉRA FOGLALKOZTATÁSI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI	40
3.1. Az 1995-2010 közötti időszak főbb jellemzői	40
3.2. A 2010-2020 közötti időszak kimenetei.....	45

1. A demográfiai folyamatok áttekintése 2020-ig

Magyarország demográfiai folyamatai a XX. század harmadik harmadában a **fogyó népességek** tipikus jegyeit viselik magukon, és ez a tendencia folytatódik a XXI. század első harmadában is. A népességcsökkenés korunk fejlett és közepesen fejlett társadalmainak és különösen Európa fejlettebb országainak közös jellemzője. A magyar népességalakulás európai összehasonlításban az alábbiak jellemzik:

- közepesnek mondható termékenység,
- az átlagosnál lényegesen kedvezőtlenebb halandóság (bár az utóbbi időben a születéskor várható élettartam valamelyest javult),
- a társadalom markáns öregedése,
- erős hullámozás,
- a népességszámot és összetételt részben módosító nemzetközi vándorlás.

Ebben a fejezetben kifejezetten demográfiai alapokon tekintjük át a munkaerő-kínálat és némileg a kereslet alakulását. A fejezet megállapításai mintegy keretet jelentenek a hazai munkaerőpiac nagyságának és összetételének alakulása szempontjából. Ugyanakkor előre kell bocsátanunk, a hazai demográfiai folyamatok által előre jelzett szűk keresztmetszetek a jövőben (mint ahogy a múltban is történt) oldhatók a nemzetközi munkaerő-áramlás segítségével. A jövő munkaerő-kínálatának és keresletének nem demográfiai jellegű összefüggéseire másik fejezetben, illetve tanulmányban térünk ki.

1.1. A teljes népesség prognózisa

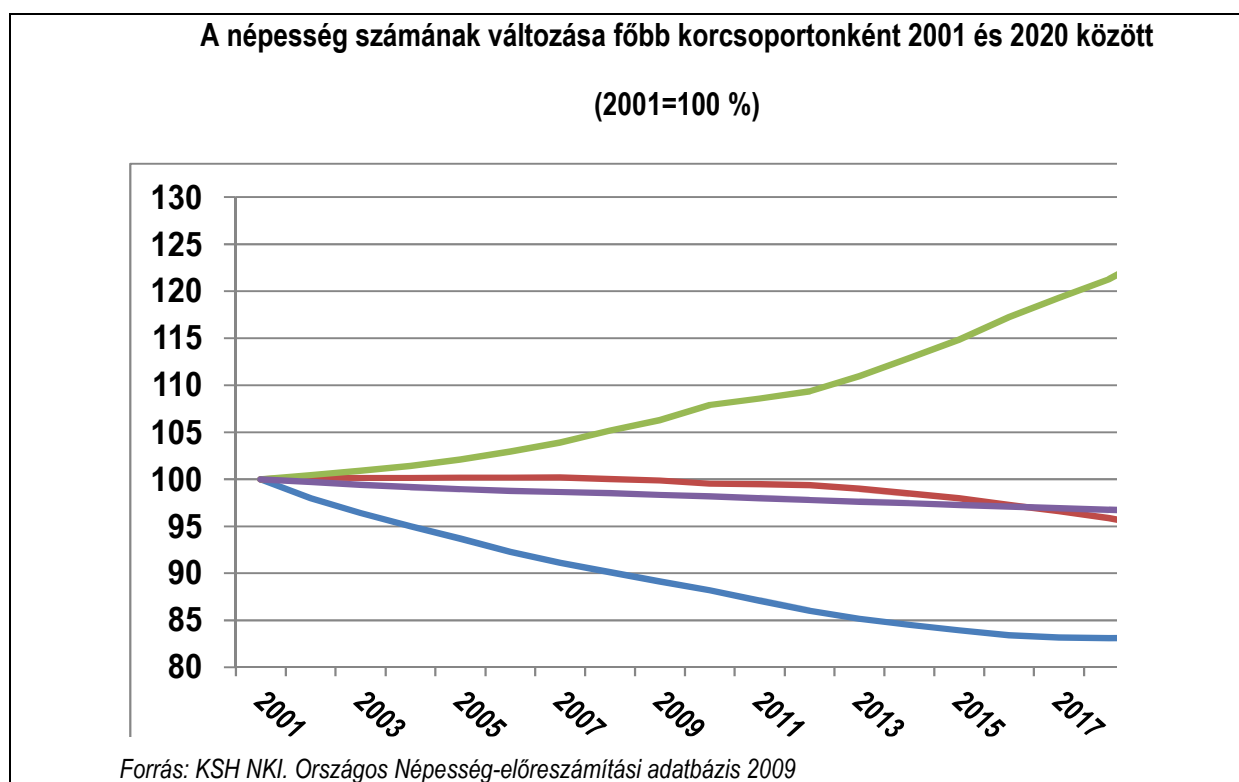
A népesség-előreszámítás országos összesítése szerint[†] 2020-ig folytatódik a népesség számának csökkenése. Magyarország népessége 2001 elején 10 millió 200 ezer fő volt, a várható létszám 2020 elején 9 millió 840 ezer fő, ami 3,6%-os csökkenésnek felel meg. A vándorlási hipotézis szerint 2020-ig megközelítően 350 ezer fő vándorlási nyereség képződik, ami részben ellensúlyozza az egyre nagyobb mértékű természetes fogyást.

[†] Országos népesség adatok 2050-ig Alapváltozat. A feldolgozott demográfiai adatok adatforrása: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Az Országos Területrendezési és Területfejlesztési Információs Rendszert (TeIR) az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium megbízásából a VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság működteti. A Szociális Ágazati Információs Rendszert a VÁTI Kht. a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megbízásából fejleszti és üzemelteti. https://teir.vati.hu/szoc_agazat/index_public.html letöltés: 2010. február 18.

A természetes szaporodás előjele hosszabb ideje negatív Magyarországon. Ennek oka az alacsony termékenységekben, a viszonylag magas halandóságban és az idős népesség magas arányában egyszerre keresendő.

A népesség-előreszámítási adatok szerint 2011–2020 között megközelítően 160 ezer fővel csökken hazánk lakossága. A tartós népességfogyás elsősorban **társadalomlélektanilag** kedvezőtlen jelenség. Ugyanakkor az államháztartás egyensúlyát nem elhanyagolható módon negatívan befolyásolja, elsősorban a társadalom **öregedése** révén. Elvileg viszont annyiban pozitív következménye is lehet, hogy lehetőséget biztosíthat a munkanélküliség jelentősebb csökkenésére. Ez viszont csak akkor lehet igaz, ha a munkaképes korosztályon belül megfelelő számban állnak rendelkezésre képzettségüket tekintve alkalmas szakemberek a nyugdíjazások miatt növekvő számban felszabaduló állások betöltésére, illetve a munkaerő kínálat alkalmazkodni tud a bekövetkező keresleti változásokhoz.

1.1. számú ábra

Az általában alacsony - az 1990-es években túlságosan is alacsony - születésszámok miatt a 0–14 évesek száma és aránya 2010 és 2020 között gyakorlatilag szinten marad. A 15–64 éves aktív korúak száma enyhén mérséklődik, számuk 2020-ra 6,4 millióra csökken, ami 7 százalékos mérséklődésnek felel meg a vizsgált időszakban. A 65 éven felüliek számának gyarapodásában várható a legnagyobb változás: 10 esztendő alatt 18 százalékkal, több mint 300 ezer fővel lesz több az idős népesség.

Mindez azt jelenti, hogy 2020-ban 65 éven felüli lakosok az össznépesség 22 százalékát reprezentálják. Nyilvánvalóan ez komoly kihívást jelent a nyugdíjrendszer, az egészségbiztosítás és az egyéb szociális ellátás területén. Az idősödő társadalom kialakulása – hasonlóan a fejlett országokhoz – alapvetően a **negatív népességreprodukció** tartós érvényesülésére vezethető vissza.

1.1. számú táblázat

Országos népesség-előreszámítás korcsoportonként, 2001-2020

Korcsoport	Népesség ezer fő				
	2001	2005	2010	2015	2020
0-14 éves	1 695	1 580	1 482	1 476	1 478
15-64 éves	6 963	6 940	6 867	6 674	6 387
65-x éves	1 545	1 578	1 667	1 775	1 974
Összesen	10 203	10 098	10 017	9 924	9 840
Korcsoport	előző időpont = 100				
	2001	2005	2010	2015	2020
0-14 éves	100	93,2	93,8	99,6	100,2
15-64 éves	100	99,7	99,0	97,2	95,7
65-x éves	100	102,1	105,7	106,4	111,2
Összesen	100	99,0	99,2	99,1	99,1

Forrás: KSH NKI. Országos Népesség-előreszámítási adatbázis 2009

Jellemző e folyamat determináló jellegére, hogy miközben az utóbbi időszakban Magyarországon a születéskor várható élettartam a korábbi rendkívül alacsony mutatóhoz képest növekedni kezdett, és e javulást a népességprognózis a jövőre nézve is feltételezi, mindez a halandóság szokásos mutatóiban nem tükröződik, mert a magas halálozási arányszámmal jellemezhető idős korosztályok súlya a népességen belül markánsan emelkedik.

Nemek szerint vizsgálva megállapítható, hogy 2020-ig a nők és férfiak körében egyaránt stagnál a legfiatalabb 0-14 éves korosztályok száma 2010-hez képest. Az idősebb korosztályok számának változásában azonban már különbségek tapasztalhatók a nemek között. Amíg a 15-64 évesek körében a 2010-2020 között a nők számának és arányának csökkenése meghaladja a férfiakét, addig a 65 évnél idősebb korosztályok esetén a nők körében jóval nagyobb lesz a népességnövekedés.

2010-ben a nők és férfiak eloszlásának aránya a teljes népességen belül 53 és 47%, 2020-ig valamelyest csökken a két nem közötti különbség 52 és 48%-ra módosul az arány. Mindez annak köszönhető, hogy a férfiak száma 78 ezer fővel, a nők száma 100 ezer fővel csökken a vizsgált időszakban. Mindkét nem esetén a 64 évnél fiatalabb korosztályok száma és aránya csökken, a 65 év felettieké nő. Amíg azonban a nők esetén a növekedés 174 ezer fő lesz, addig a férfiak számának növekedése 108 ezer főt tesz ki a legidősebb korosztályok körében.

1.2. számú táblázat

A férfi népesség számának és változásának várható alakulása nemenként 2001-2020

Korcsoport	Férfi népesség, ezer fő				
	2001	2005	2010	2015	2020
0-14 éves	864	810	761	760	762
15-64 éves	3 411	3 407	3383	3 296	3 203
65-x éves	574	577	611	657	719
Összesen	4 850	4 793	4 755	4 713	4 677
Korcsoport	előző időpont = 100				
	2001	2005	2010	2015	2020
0-14 éves	100	93,6	94,1	99,8	100,3
15-64 éves	100	99,9	99,3	97,4	96,2
65-x éves	100	100,4	105,9	107,5	113,3
Összesen	100	98,8	99,2	99,1	99,3

Forrás: KSH NKI. Országos Népesség-előreszámítási adatbázis 2009

Összességében tehát megállapítható, hogy 2020-ig valamelyest csökken a nők és férfiak közötti létszámbeli különbség, annak köszönhetően, hogy valamennyi korcsoportban enyhén nő a férfiak aránya. A legnagyobb különbség azonban továbbra is a 65 éves és annál idősebb népesség körében lesz tapasztalható, ahol a nők aránya (62%) 24 ponttal meghaladja a férfiak arányát.

1.3. számú táblázat

A női népesség számának és változásának várható alakulása nemenként 2001-2020

Korcsoport	Női népesség, ezer fő				
	2001	2005	2010	2015	2020
0-14 éves	831	770	720	716	716
15-64 éves	3 552	3 533	3 485	3 378	3 216
65-x éves	971	1 001	1 056	1 118	1 230
Összesen	5 354	5 304	5 261	5 212	5 162
Korcsoport	előző időpont = 100				
	2001	2005	2010	2015	2020
0-14 éves	100	92,7	93,5	99,4	100,0
15-64 éves	100	99,5	98,6	96,9	95,2
65-x éves	100	103,1	105,6	105,8	110,0
Összesen	100	99,1	99,2	99,1	99,1

Forrás: KSH NKI. Országos Népesség-előreszámítási adatbázis 2009

Általánosságban **mindenképpen kedvezőtlen az, hogy az össznépességben belül egyre kisebb a munkaképes, így elvben értékteremtő munkára alkalmas és egyúttal adók, járulékok fizetésével a költségvetés bevételeit növelő korosztályok aránya.** Ez különösen akkor jár érezhető

hátrányokkal, ha párhuzamosan a népesség öregedik is, azaz az a nem járulékfizető, viszont a társadalmi újraelosztás során komoly költségvetési ráfordítást igénylő, nyugdíjas korosztályok száma emelkedik. Az ebből származó feszültség akkor mérsékelhető, ha a munkavállalási korúak magas jövedelemtermelő jellegű tevékenységet végeznek, és/vagy növekszik a 65 éven felüliek foglalkoztatási aránya. A 2020-ig tartó időszakban ez utóbbi nem egy reális kimenet, ezért mindenképpen első megoldás erőltetése lehet a cél.

A XX. század harmadik harmadában egyedi és véglegesen lezáruló folyamat zajlott le Magyarországon. Mivel az alacsony termékenység akkor még nem kellően hosszú ideig érvényesült, az idős korosztályok súlyaránya még nem volt túlzottan nagy, ugyanakkor a fiataloké pedig már meglehetősen alacsony volt, a munkaképes korúak részaránya – átmenetileg – még alacsony termékenység mellett is meglehetősen magas volt. De ez az időszak végleg lezárult, az elmúlt 20 évben és a 2020-ig terjedő időszakban a népesség társadalmi elfoglaltság szerinti összetétele már egyértelműen kedvezőtlenül alakul, **az idős inaktív korosztályok aránya emelkedik**. Adódott tehát egy történelmi lehetőség akkumulálni az erőforrásokat, felkészülni a tökéletesen előre látható gazdaságdemográfiai fordulat kedvezőtlen hatásainak mérséklésére, de ezzel a lehetőséggel nem éltünk.

1.2. A munkaképes korú népesség prognózisa

A közelmúltban kezdődött meg egy további jellegzetes, és a gazdasági fejlődés lehetőségeire ugyancsak komoly hatást gyakorló folyamat, **a munkaképes korú népesség létszámának dinamikus csökkenése** (és ezzel együtt az össznépségen belüli arányának mérséklődése). 2010 és 2020 között 15-64 éves népesség száma várhatóan közel 300 ezer fővel csökken. A produktív korúak ilyen mértékű létszámcsökkenésére korábban még nem volt példa, ezért e folyamat gazdasági és társadalmi hatásainak vizsgálata különösen aktuális.

Annak is lehetnek – eddig a hazai szakirodalomban nem vizsgált – gazdasági, foglalkoztatási következményei, hogy a már részletezett demográfiai folyamatok hatására a munkaképes korú korosztályokon belül is megfigyelhető eltolódás az idősebb korcsoportok javára, **azaz a munkaerő-kínálat is mind idősebb lesz**.

1.4. számú táblázat

Az össznépesség és a munkaképes korú (15-64 éves) népesség száma, és aránya 2000-2020

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Népesség összesen (ezer fő)	10 375	10 246	10 043	10 098	10 017	9 924	9 840
Munkaképes korú népesség (ezer fő)	6 870	6 939	6 858	6 940	6 868	6 674	6 387
Munkaképes korúak a teljes népesség százalékában (%)	66,2	67,7	68,3	68,7	68,6	67,3	64,9

Forrás: KSH Demográfiai Évkönyv 2008, KSH NKI -Országos Népesség-előreszámítási adatbázis 2009

Magyarország XX. század demográfiai folyamatait a nagy történelmi világgégek és társadalmi fordulatok (továbbá népesedéspolitikai intézkedések) következményeként **erős hullámmászás** jellemezte. Tekintve, hogy a demográfia hullámok a szülőképes korú női korosztályok létszámváltozása miatt hosszú évtizedekig (újabb – igaz, kisebb – hullámokat generálva) éreztetik hatásukat, a múlt folyamatai az előttünk álló 10 éves időszakra is hatást gyakorolnak. Tovább erősíti ezt, hogy a 2020-ig terjedő időszakban a népesség korösszetételében különösen markánsan jelentkezik a hazai népességalakulásban példátlan hullámmot elindító, az 1950-es évek elején ható népesedéspolitikai intézkedések hatása. Ekkor rövid ideig nagy létszámú korosztályok születtek, majd ezt egy igen mély demográfiai hullámvölgy követte. A születési hullámmeg és -völgy gazdasági, foglalkoztatási hatásai **leginkább 2013 és 2020 között lesz érzékelhető**

Szerencsétlen módon az 1970-es évtized közepén, amikor az ún. Ratkó korosztályok elérték a szülőképes kor szegmenséből legaktívabb életkorukat, az akkori kormányzat újabb népesedéspolitikai intézkedésekkel „segített rá” e nagylétszámú korosztályok gyermekvállalási szándékaira. Kimutatható, hogy e kohorszok befejezett termékenysége végül is csak mérsékelten növekedett (egy-egy évfolyamban végül is összesen nem született lényegesen több gyermek, csak a nők „előrehozták” az amúgy is tervezett születéseiket), ugyanakkor e látszólagos eredmények fejében **a népesedéspolitika erősítette egy másodlagos születésszám-hullám kialakulását.**

1.3. A népesség iskolai végzettségének alakulása

Az iskolázottság előreszámítása azt mutatja meg, hogy a teljes népességen belül, tehát nem különböztetve meg a gazdaságilag aktív vagy nem-aktív népességcsoportokat, hányan fognak rendelkezni az adott végzettséggel.

Az iskolai végzettség szintje döntően a 35 év alatti korcsoportokban változik, általában itt alakul ki a végső végzettségi szint. A tendenciák vizsgálatánál ezekre a korcsoportokra fókuszálunk, a magasabb életkorokban a kialakult végzettségi struktúrát a népesség inkább „továbbgörgeti”. Természetesen nem feledkezhetünk meg „élethosszon keresztüli képzés” növekvő jelentőségéről az idősebb életkorokban, valamilyen szinten a projekcióknak ezt is figyelembe kell venniük, leginkább korrekciós szempontból.

Hangsúlyozni kell, hogy a táblázatban szereplő arányok egy-egy pillanattfelvétel megfigyelései, tehát csak körvonalaiiban vonatkoztathatók egy-egy születési évjárat iskolázottsági életútjára. Mégis – és ezt a szemléletet tartjuk döntőnek – érzékelhetőek ezekből az adatokból is a kohorsz-tendenciák.

A kevesebb mint 8 általánossal rendelkező 15 éves és idősebb népesség száma 2001-ben 950 ezer fő körül volt, létszámuk 2006-ban 520 ezer fő, 2021-ben mindössze 280 ezer fő. A pontosan 8 osztályt végzettek száma a 2001. évi 2,9 millió főről 2006-ra 2,4 millió főre fogy és 1,9 millióra 20 év alatt.

1.5 táblázat

A különböző iskolai végzettségűek arányai nemek és korcsoportok szerint 2001-2021

Kategóriák / korcsoportok	15-19	20-24	25-54	55-	15-19	20-24	25-54	55-	15-19	20-24	25-54	55-
	2001				2011				2021			
Férfiak												
8 általános alatt	7	2	2	21	7	4	2	7	5	3	2	3
8 általános	67	20	22	45	73	14	17	32	72	9	13	23
Szakmunkás	12	34	39	4	4	20	37	20	3	13	31	31
Középfok	14	39	23	17	17	59	26	23	20	71	32	25
Főiskola, egyetem	0	4	14	14	0	4	17	17	0	4	23	19
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Nők												
8 általános alatt	5	2	3	35	5	3	2	16	3	2	2	7
8 általános	69	17	28	44	71	12	18	43	70	7	12	36
Szakmunkás	8	23	18	1	3	10	21	5	2	7	18	11
Középfok	19	51	35	16	22	67	34	26	24	78	37	31
Főiskola, egyetem	0	7	16	6	0	8	25	10	0	7	31	15
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: KSH Népességtudományi Kutató Intézet – Munkaerő-kínálati prognózis, 2009

A szakmunkás-végzettséggel rendelkezők száma a 2001. évi 1,6 millióról 1,7, illetve 1,7 millióra változik. Ez a változás a ma még fiatal réteg idősebb korba lépésével és a csökkenő új végzettek belépésével alakul ki.

A középfokú végzettségűek (érettségizettek) száma 2,2 milliőről 2,5, illetve 2,8 millióra emelkedik. A legnagyobb mértékű változás a felsőfokú végzettségűeknél várható: létszámuk 940 ezerről 2006-ra 1,3 millióra nő és 1 millió 700 ezerre ugrik 2021-re.

Az iskolai végzettségi szint emelkedése az össznépesség vonatkozásában meglehetősen lassú folyamat. A belépő néhány korosztály magasabb iskolai végzettsége csak fokozatosan, kellően hosszú idő elteltével akkumulálódik az ún. demográfiai csere folyamatában azáltal, hogy a kilépő népesség végzettségi szintje alacsonyabb a belépőkénél. Éppen ezért a teljes népesség iskolázottsága lassabban változik a fiatalokénál.

Mindemellett az iskolai végzettség szerinti előreszámításból adódó egyik legfontosabb következtetés, hogy folytatódik és felgyorsul az iskolázottsági szint, a magasabb végzettségi szintekkel rendelkező népesség számának expanzív emelkedése. Összességében tehát a humán erőforrás lényeges, általános javulására kell számítani, ha csak az iskolai végzettség emelkedését vesszük figyelembe. Ugyanakkor ez a pozitív tendencia csak akkor tud teljes mértékben érvényesülni, ha a magasabb végzettség szakmai összetétele találkozik a munkaerő piaci igényekkel, ellenkező esetben a statisztikailag kimutatott előny ténylegesen nem, vagy csak kevésbé realizálható. Ennek pedig reális veszélyei vannak.

1.4. A munkaerőpiac kínálati oldalát befolyásoló tényezők hatása

A XXI. század elejének hazai foglalkoztatási helyzetének domináló jellemzője a **foglalkoztatás alacsony szintje**. Ez a jelenség a gazdasági fejlődés jövőbeni lehetőségeit is nagymértékben determinálja. Jelen periódusban, a világméretű pénzügyi és gazdasági válság, illetve a hazai gazdaság mélyrepülése után a kilábalás kezdetén a gazdasági növekedést szembetűnően a **kereslet pangása** akadályozza. Ebben a periódusban a foglalkoztatás alacsony szintje még nem effektív korlátja a gazdasági élénkülésnek, és így súlyosságát sem érezzük igazán. Ugyanakkor a gazdasági fejlődés hosszabb távú lehetőségeit megrajzolva előbb-utóbb eljuthatunk egy olyan pontig, amikor az élől munkát, mint szűk keresztmetszetet tekintetbe kell venni. Különösen, ha az egyes munkaerő-piaci szegmenseket külön-külön vizsgáljuk.

A nagy társadalmi ellátórendszerek (egészségbiztosítás, nyugdíjbiztosítás, munkanélküli ellátás) finanszírozása alapvetően (a jogalkotó szándéka szerint teljes körűen) az aktív keresők járulékbefizetésén alapul. Ezért az alacsony foglalkoztatási szint már rövidtávon is meghatározója a költségvetés egyensúlyának (pontosabban egyensúlytalanságának), és ezen keresztül a gazdasági és társadalmi fejlődés lehetőségeinek.

Az alacsony foglalkoztatási szint okai összetettek. Ebben a fejezetben elsősorban annak feltárását kíséreljük meg, hogy **a várható demográfiai folyamatok milyen hatást gyakorolnak a munkaerőpiac kínálati oldalára.**

A közelmúltban egy alapvetően félrevezető megközelítés vált uralkodóvá. Nevezetesen, hogy a jelenlegi alacsony foglalkoztatási szint főként abból adódik, hogy a túlzottan nagyvonalú szociális ellátórendszer miatt a társadalom tagjainak munkavállalási hajlandósága alacsony. Ez a megállapítás természetesen sok szempontból igaz, ugyanakkor azt sugallja, hogy rendelkezésre áll ugyan elegendő munkaalkalom, csak a társadalom elkényelmesedett, nem eléggé munkaorientált tagjai ezeket nem veszik igénybe. Nem csoda, hogy a foglalkoztatáspolitikai intézkedések is elsősorban e szemlélet jegyében születtek, azaz a szociális ellátás egyidejű nyesegetésével a kínálat élénkítésére irányultak. Álláspontunk szerint ez önmagában még nem lett volna baj, azonban a versenyszektor keresletélénkítése, a legális foglalkoztatás térnyerésének kiváltása háttérbe szorult, s ezzel a foglalkoztatáspolitikai eszköztár indokolatlanul leszűkült.

A gazdasági környezet pangása miatt a munkaerő iránti kereslet különösen kedvezőtlen feltételeket teremt a foglalkoztatási szint emeléséhez, és a kereslet meghatározó voltát a jövőre nézve is – még akkor is, ha javulnak a növekedés egyéb feltételei – adottságnak kell tekinteni. Ugyanakkor nem elhanyagolható annak vizsgálata, hogy a **munkaerő-kínálat szerkezete** hogyan alkalmazkodik a kereslethez, a munkaerőforrások mennyiben tudnak hozzájárulni a versenyképességhez. Nyilvánvaló, hogy a strukturális eltérések és ezek áthidalásának nehézségei önmagában is a lehetségesnél alacsonyabb foglalkoztatás okozói lehetnek.

A fentiekén túlmenően megfigyelhető a munkaerő-kínálat és -kereslet **kölcsönhatása** is. Nevezetesen a beruházási döntéseknél, fejlesztéseknél a munkaerő-kínálat adottságai fontos kritériumot jelentenek. A döntéshozók igyekeznek minél pontosabban felmérni, hogy az adott körzetben milyen iskolai végzettségű, szakmai tapasztalatú, termelési kultúrájú munkaerő-állomány áll potenciálisan rendelkezésre. Sőt gyakran tapasztaljuk, hogy egy-egy fejlesztés kifejezetten az adott térségben – például egy gyárbezárás miatt bőségesen rendelkezésre álló – adott összetételű szabad munkaerőre számít. Vagy más példával élve: egy felsőfokú vagy középfokú oktatási intézmény a térségbe vonzhat meghatározott munkaerő-igényű munkáltatókat.

Ugyanez a munkaerő-kínálatára is igaz. A munkaerő-kereslet jellemzői komoly mértékben képesek befolyásolni például az iskola- vagy szakmaválasztást. Ezért számos országban a kereslet várható alakulását, az egyes foglalkozás iránti keresleti prognózisokat igyekeznek a széles körben és rendszeresen publikálni. Nálunk is készülnek ilyen előrejelzések, de ezek publicitása nem eléggé átütő, így az indokoltnál kisebb hatást gyakorolnak a munkaerő-kínálat összetételének alakulására. Hasonló

szempontból érdemes megvizsgálni az átképzés rendszerét, ennek hatékonyságát. Egy a közelmúltban készült hazai vizsgálat szerint[‡] ezen a téren nem állunk rosszul, bár nyilvánvalóan, még tovább fokozható ezen intézményrendszer hatékonysága.

A fentieket összefoglalva tehát a munkaerő-kínálat jellemzői azáltal hatnak a foglalkoztatás színvonalára, hogy összhangban állnak-e vagy éppen szignifikánsan eltérnek-e a munkaerő-kereslet jellemzőitől. Minél teljesebb az összhang, annál valószínűbb, hogy a foglalkoztatottság szintjének emelkedését a munkaerő-keresletének és kínálatának eltérése nem gátolja.

1.5 Korösszetétel, átlagéletkor

A csökkenő munkaképes korú népesség – hasonlóan a teljes népességhez – **öregedik**. Elsőként arra kell választ adnunk, hogy a következő évtizedek népességalakulásának e karakterisztikus jellemzője hatással lehet-e a munkaerő-kereslet és kínálat összhangjára.

Első közelítésben elvégeztünk egy egyszerű számítást arra vonatkozóan, hogy a munkaképes korú népesség belső kormegoszlásának módosulása elvben változtat-e a foglalkoztatási rátán, vagyis, hogy a ma jellemző korcsoportos foglalkoztatottsági mutatószámok alapján képzett átlagértéket a népesség változó szerkezete összességében milyen irányban módosítja. A 2009-es 55,4%-os foglalkoztatottsági arány a népességmozgás következtében 2020-ban 56,5%-ra változna, azaz a munkaképes korú népesség ötéves korcsoportonkénti arányainak hullámozása mintegy maximum két százalékpontos sávon belül mozdítja el az aktivitási rátát. Tehát bár viszonylag jelentősen csökken a munkaképes korúak száma, de a **belső összetétel-változás önmagában** még nem mutat olyan karakterisztikus jegyeket, ami érdemben korlátozná a gazdasági aktivitás emelését.

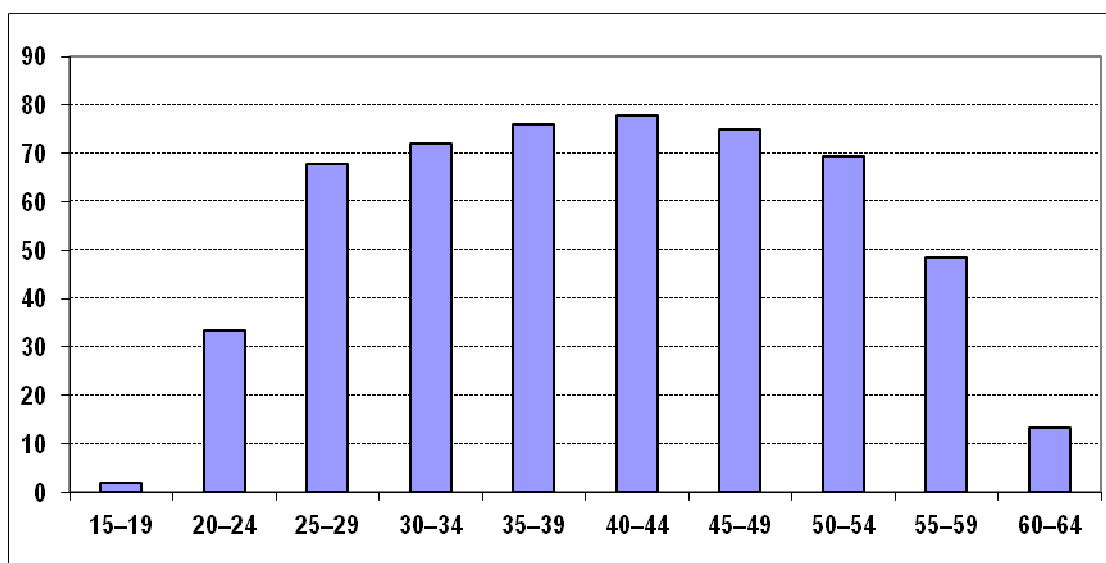
Az átlagos foglalkoztatottsági szint számításakor a legalacsonyabb gazdasági aktivitású legfiatalabb és legidősebb munkavállalói csoportok differenciálatlanul kerülnek figyelembe vételre. Egy fokkal konkrétabb következtetések levonására ad alkalmat, ha az alacsony aktivitás okait és következményeit megkülönböztetjük e két korcsoport vonatkozásában. A változó követelményekhez való **alkalmazkodásban** a fiatalabb korosztályok kétségtelenül előnyben vannak. Ennek egyik oka, hogy az iskolai képzésből korszerűbb, konvertálhatóbb ismereteket hoznak, másrészt pedig beállítódásuk révén is könnyebben mobilizálhatók. Az idősebb korosztályok alacsonyabb foglalkoztathatósága kapcsán sajnos meg kell említenünk, a magyar munkaképes korú népesség az európai átlagnál **rosszabb egészségi állapotát** is. A fiatal korosztályok gazdasági aktivitását más

[‡] Pulay Gyula: A hazai felnőttképzési rendszer hatékonysága európai kitekintésben. Munkaügyi Szemle 2010/II.

oldalról korlátozza viszont, hogy jelentős részük **nappali tanulmányokat** folytat, és nem kevés a nem nappali tagozaton, de munkavégzés nélkül tanulók száma sem. Számításba kell venni a fiatal nők **gyermekneveléssel** kapcsolatos inaktivitását is. Összességében azonban az aktivitási skála két szélsőértékét produkáló csoportok esetében a munkaerő-kereslet kielégíthetősége szempontjából nyilvánvalóan **a fiatal korosztályok súlyának emelkedése a kedvező.**

1.2. ábra

A foglalkoztatási ráta korcsoportonként, 2009 (%)

Forrás: KSH Munkaerő-felvétel

Az ábrázolt korcsoportos gazdasági aktivitási adatok alapján a 15-64 éves népesség korösszetételének vizsgálatakor elegendő, ha 3 nagy csoportot különítünk el. Az elsőbe a 15-24 éves népesség tartozik, amelyen belül a 20 év alattiak gazdasági aktivitása lényegében elhanyagolható, de a 20-24 éveseknek is csak mintegy egyharmada foglalkoztatott. A 25-54 éves korosztályok képezik a legaktívabb szegmenst, míg az 55 év feletiek foglalkoztatottsága meredeken csökken.

A munkaképes népesség korszerkezetének alakulását alapvetően az ún. Ratkó korosztályok, majd az 1975 körül született korosztályok vonulása határozza meg. Ennek eredményeképp elsősorban a **közeljövőben** figyelhető meg a munkavállalási korúakon belül **a kevésbé mobil korosztályok** aránynövekedése. Ugyanezt mutatja a munkaképes korúak átlagéletkorának alakulására vonatkozó számításunk is. 2005-ben ez az érték 39,1 év volt, ami 2009-re 40,4 évre emelkedett. Minimális csökkenéssel 2015-ben 40,1 lesz, majd 2020-ra visszaemelkedik 40,4 évre.

Ez a prognózis azért arra utal, hogy a korösszetétel változását nem lehet figyelmen kívül hagyni, amikor a munkaerő-kínálat jövőbeli rugalmasságát elemezzük.

A várható népességalakulás csökkenő trendje az erős **hullámmással** együtt válik különösen kellemetlenné. A következő ábrán két öt éves korcsoport létszámalakulását szemléltetjük. A 20-24 éves korcsoport a **munkaerő-utánpótlás** szempontjából a meghatározó. Az ő munkába lépésük adja a munkaerő-kínálatnak a kereslet jellemzőihez való igazítására a legnagyobb esélyt. Míg a 60-64 éves korosztályt azért érdemes figyelni, mert az ő kiválásuk (területi, munkaköri, képzettségi összetételük miatt) azonnali pótlási szükségletet indukál.

1.6. táblázat

Összevont korcsoportok létszáma és megoszlása 2009-2020

	15-24 év	25-54 év	55-64 év	15-64 év
		ezer fő		
2009	1236,3	4263,9	1270,8	6771,0
2015	1114,2	4191,5	1368,5	6674,2
2020	1001,4	4189,3	1196,8	6387,5
		százalék		
2009	18,3	63,0	18,8	100,0
2015	16,7	62,8	20,5	100,0
2020	15,7	65,6	18,7	100,0

Forrás: KSH Népességtudományi Kutató Intézet - Munkaerőprognózis és saját számítás

Korábban az újonnan belépő korosztályok létszáma érdemben meghaladta a munkaképes kort elhagyókéét. Tehát eddig nem lehetett tapasztalatunk arra vonatkozóan, hogy a munkaerő-állomány cserélődése esetleg nehézségeket okoz a munkaerő-kereslet kielégítésében.

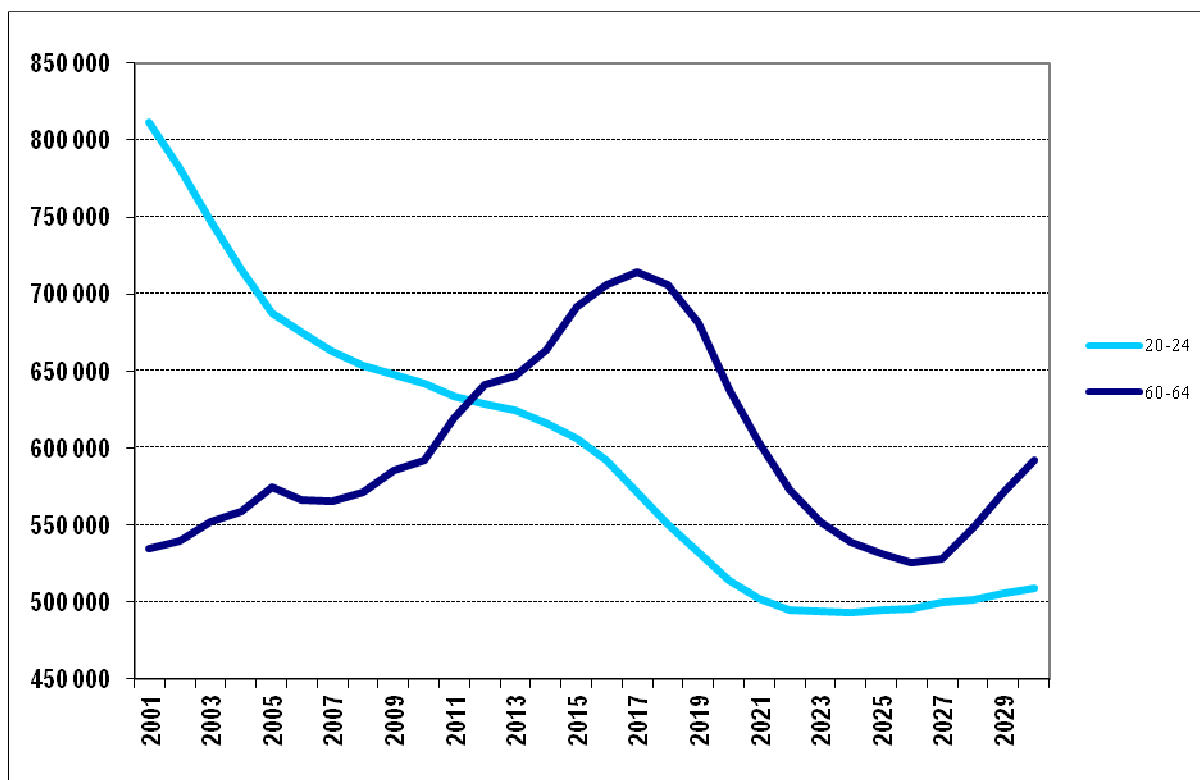
A jövőben azonban ez a tendencia véglegesen megfordul. A tartósan csökkenő termékenység következtében a fiatal korosztályok létszáma rendre alacsonyabb lesz, mint a nyugdíjkorhatárt elérőké. A XXI. század második évtizedében az olló gyorsan jelentős méretűre nyílik, majd a különbség átmenetileg mérséklődik. (A „Ratkó-korosztályok” elhagyják a munkaképes kort, és az ő unokáik relatíve nagyobb létszámú korosztályai lépnek munkába.) Az ábrán is jól látszik, hogy **2015 és 2020 között** – lényegében tapasztalatot jelentő előzmények nélkül – **hirtelen kritikus helyzet alakulhat ki.**

Összefoglalva: a népesség korösszetételének változása az eddigiekben nem játszott kimutatható szerepet a foglalkoztatottság szintjének alakításában. A jövőben azonban olyan új, eddig még nem tapasztalt jelenségek érvényesülése várható, amelyek feltétlenül figyelmet érdemelnek. Ezek a népesség erős hullámmással érvényesülő öregedése, ebből következően a munkaképes korba lépők s az azt elhagyók létszáma közötti negatív különbség, és az ollónak 2015 és 2020 közötti hirtelen kitágulása. A várható demográfiai helyzetben kulcskérdés lesz, hogy a munkaerő-kínálat szakképzettségi összetétele hogyan alakul, a kisebb létszámban és egyenetlen eloszlásban megjelenő munkaerő-utánpótlás, illetve az átképzési és munkaerőpiacra történő visszatérést ösztönző

programokkal javított munkaerő kínálat minőségi paraméterei lehetővé teszik-e a munkahelystruktúra adottságaihoz történő alkalmazkodást.

1.3. ábra

A népességszám alakulása a 20-24 és a 60-64 éves korcsoportokban, 2001-2030 (fő)

Forrás: KSH Népességtudományi Kutató Intézet - Népességelőrejelzés

1.6. Iskolai végzettség, szakmastruktúra

A népesség különböző csoportjainak iskolai végzettségi szintje és a foglalkoztatottsági rátája között egyértelmű kapcsolat mutatható ki.

Az utóbbi évtizedekben a népesség iskolai végzettség szerinti összetétele a magasabb végzettségi fokozatok fele tolódott el. Az iskolai végzettség jelenlegi adatait a népesség kormegoszlása szerint vizsgálva az is rögzíthető, hogy a fiatalabb korosztályok végzettsége magasabb, mint elődeiké. Ez abból adódik, hogy az elmúlt évtizedekben a 8 osztállyal vagy ennél alacsonyabb végzettséggel tanulóikat befejezők száma és aránya egyértelműen csökkent, a középiskolai végzettséggel illetve felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya emelkedett.

1.7. táblázat

Foglalkoztatottak megoszlása iskolai végzettség szerint az összes foglalkoztatott arányában 1999, 2009, %

	8 osztály alatt	8 osztály	szakmunkás	középfok	felsőfok	Összesen
1999	0,87	17,76	31,90	32,98	16,49	100
2009	0,25	11,03	32,30	33,18	23,24	100

Forrás: KSH Munkaerő-felvétel

A korábbiaknál rendre magasabb végzettségű korosztályok az idők folyamán „magukkal viszik” magasabb iskolai végzettségüket, így a tehát lényegében függetlenül attól, hogy a jövőben esetleg lassul a munkába lépő korosztályok iskolázottságának emelkedése, a munkaerő-állomány átlagos végzettsége mindenképpen emelkedni fog. E folyamatot a következő táblázat múltbeli adatokkal szemlélteti, de hasonló tendenciát rajzolhatnánk meg a jövőre vonatkozóan is.

1.8. táblázat

25-29 éves népesség a legmagasabb befejezett iskolai végzettsége 1980–2005 (a megfelelő korúak százalékában)

év	8 osztály alatt	8 osztály	szakmunkás	középfok	felsőfok
1980	4,3	30,0	28,6	27,2	9,8
1990	3,5	22,7	33,1	27,2	11,2
2005	1,4	15,4	28,0	35,1	20,1

Forrás: KSH Népszámlálások, Mikrocenzus 2005.

A fiatal korosztályok iskolázottságának további javulása nagy valószínűséggel akkor is megvalósul, ha nehezednek a magasabb színvonalú képzéshez való hozzáférés lehetőségei. Ez a tendencia olyan erős társadalmi normává vált, amely – függetlenül esetleges fiskális ellenvetésektől – a belátható társadalmi, gazdasági fejlődés egyik alappillére lesz. Így a következő évtizedekre vonatkozóan arra számíthatunk, hogy a népesség iskolai végzettség szerinti összetétele az eddigi trendeknek megfelelően alakul. Gyorsan csökken a 8 általánossal vagy ennél kevesebb osztállyal rendelkezők létszáma, míg a felsőfokú végzettségűeké egyértelműen tovább emelkedik.

A képzés expanzióját, amely a középfokú oktatásban már korábbról datálódva, a felsőoktatásban pedig elsősorban az elmúlt két évtizedekben lejátszódott, nem minden elemző értékeli teljes mértékben pozitívnak[§]. Nincs lehetőségünk a hazai oktatási rendszer elmúlt periódusának részletes elemzésére, de a kritikai észrevételek közül témánk szempontjából az alábbiakat szükséges kiemelni:

[§] Két fontos forrásmunka: Polónyi István – Tímás János: Tudásgyár vagy papírgyár? Új Mandátum Bp. 2001. illetve Zöld könyv a közoktatás megújításáért (szerk.: Fazekas Károly, Köllő János, Varga Júlia) Ecostat Bp. 2008.

- A felsőoktatásban „túlképzés” zajlik, az itt végzők inkongruens foglalkoztatása emelkedik.
- Az érettségivel rendelkezők magas aránya leértékeli a szakoktatást, amely egyéb (intézményi, finanszírozási stb.) problémáival együtt nem tud a gazdaság mennyiségi és főleg minőségi igényeinek megfelelni.
- A nyolc általános vagy alacsonyabb végzettséggel az oktatásból kilépők aránya bár csökken, de e csoport a munkaerőpiac által felszívni képes (minimális) létszámnál jóval nagyobb mértékben újratermelődik.

1.9. táblázat

A 15 éven felüli népesség megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint, 2006-2021, %

Év	8 osztály alatt	8 osztály	szakmunkás	középfok	felsőfok	összesen
2006	8,3	31,6	19,3	27,5	13,3	100,0
2011	6,1	28,4	20,0	30,0	15,5	100,0
2016	4,5	25,4	20,3	32,0	18,0	100,0
2021	3,3	22,5	20,3	33,9	20,0	100,0

Forrás: KSH Népességtudományi Kutató Intézet – Munkaerő-kínálati prognózis, 2009

A felsőoktatási kibocsátás méreteit, összetételét és minőségét nyilvánvalóan sokféle nézőpontból lehet értékelni. Az azonban az elmúlt években bebizonyosodott, hogy ha a diplomások szakképzettségi összetétele el is tér az aktuális munkaerő-kereslettől, **a magasabb képzettségűek könnyebben alkalmazkodnak a változó követelményekhez**, így hosszabb távon a diplomás túlképzés a kereslet-kínálat összhangját mindenképpen elősegíti. A kényszerű pályaelhagyás nyilvánvalóan az erőforrások pazarlását jelenti, de az oktatás ráfordításainak és eredményének értékelését a társadalmi és gazdasági szempontok együttes figyelembe vételével célszerű elvégezni. Mindenesetre a felsőfokú végzettségűek arányának növekedésétől bizonyosan elmarad majd a ténylegesen ilyen végzettséget igénylő munkakörökben alkalmazásra kerülő szakemberek számának emelkedése, hiszen a diplomások egy része várhatóan nem fog elhelyezkedni a hazai munkaerőpiacon (külföldre megy, háztartásbeli marad, stb.), vagy igazából csak középfokú végzettséget igénylő munkakörben marad.

A **szakmunkásképzés** méretezési és főként minőségi **problémái jelenleg a munkaerő-kínálat alkalmazkodási folyamatának valószínűleg legneuralgikusabb pontját képezik**. A munkaadók már hosszú ideje jelzik – különösebb hatás nélkül – hogy a szakképzés nem követi a kereslet változásait. Természetesen semmilyen képzés, így a szakképzés méretezését sem lehet levezetni az éppen aktuális rövidtávú munkaadói igényekből, azonban a strukturális eltéréseket az is súlyosbítja, hogy az ún. általános készségek szintje rendkívül alacsony, azaz a szakiskolákban végzetek szakmai konvertálhatósága nem megfelelő, sőt egyre romlik. **A nem szakmájukban** (más szakmában vagy

egyáltalán nem) **foglalkoztatott szakmunkás /szakiskolai végzettségűek** aránya a rendszerváltás előtti 35-40 százalékról **60 százalékra** emelkedett.**

A szakemberek körében időről-időre fellángol a vita, hogy egyáltalán van-e realitása a munkaerő-kereslet előrejelzésének^{††}. Ezt az Állami Foglalkoztatási Szolgálat rövid távú, vállalati kikérdezésen alapuló prognózisainak kétes használhatósága is alátámasztja. Ugyanakkor – ha az előrejelzések eredményeinek értékelésekor a felhasználhatóság korlátait következetesen szem előtt tartjuk – több szempontból hasznos tanulságok származhatnak a várható munkaerő-struktúra alakulására vonatkozó prognózisokból. Így például a korábban készült szakmaszerkezeti előrejelzés valamennyi bizonytalansága mellett egyértelműen jelzi, hogy a jövőbeni feszültségeket.^{‡‡} Ezek szerint a képzési kínálat egyes foglalkozási szakmacsoportokban meghaladja, más szakmacsoportokban pedig alulmúlja a keresletet. Ugyan komoly szerkezeti eltérésekkel, de általánosságban igaz, hogy a diplomás és a fehérgalléros középfokú végzettséget igénylő szakmákban túlkínálat, a **kékgalléros szakmák jelentős részében kínálati hiány várható**. Az idézett prognózis szerint például jelentős kibocsátási többlet lehet az oktatók és pedagógusok körében, a művészeti, kulturális és kommunikációs felsőfokú végzettségűeknél, műszaki és jogi végzettségűek esetében. A másik póluson elsősorban a termelő szférában jelentkező szakmunka kibocsátás marad el a kereslettől (fémfeldolgozó, gép- és elektrotechnikai iparágakban és az építőiparban).

A szakmaszerkezeti feszültségek azokban a végzettségi kategóriákban jelentenek a foglalkoztatottság szempontjából igazi problémát, ahol a **konvertálhatóság alacsony**. Így – mint a korábbiakban már utaltunk rá – kisebb feszültségforrást látunk abban, hogy a diplomások és az érettségizett szakmunkások körében a kínálat meghaladja a keresletet. Ők pályamódosítással nagyobb eséllyel lesznek képesek az aktív munkában maradásra, mint az alacsonyabban képzettek.

A szakiskolai végzettek körében, bár egyes szakmákban az idézett prognózis szerint munkaerőhiány is kialakulhat – alkalmazkodóképességük alacsony szintje miatt – a képzés és a kereslet feszültségei a társadalmilag szervezett munkából való kényszerű kimaradást okozhatnak, azaz körükben már **a kismértékű strukturális feszültségek is csökkentik a foglalkoztatottságot**.

Hasonlóan viszonylag nagy biztonsággal előre jelezhető feszültségforrás, hogy a mai és a várható jövőbeni munkaerő-kereslet messze nem képes felszívni a 8 általános vagy annál alacsonyabb végzettségűek – mint említettük – újratermelődő csoportját. A teljes kínálaton belüli aránycsökkenésük

** Kézdi Gábor: A szakképzés munkaerő-piaci értékének és struktúrájának változása Magyarországon a rendszerváltás előtt és után. OKA Háttér tanulmány, Budapest, 2007.

†† Kutas János: Gondolatok a képzés és foglalkoztatás összehangolásának céljáról és módszereiről. Munkaügyi Szemle 2009/II. III. Dávid János-Fülöp Edit: Miért készítünk középtávú munkaerő-piaci előrejelzéseket? Munkaügyi Szemle 2009/II.

‡‡ Munkaerő-piaci előrejelzések szakmacsoportonként 3K Consens Iroda 2007. Kutatásvezető: Dávid János. A teljes dokumentáció megtekinthető: www.employmentpolicy.hu

javítja a kereslet és kínálat illeszkedésének lehetőségét ugyan, de az az állomány, amelynek előre jelezhető jelenlétére fel kell készülni, az állami foglalkoztatáspolitikának (vagy inkább a szociálpolitikának) ad a mainál is komolyabb feladatokat.

Összefoglalva: jellegzetes és a gazdasági fejlődés lehetőségeit, illetve a foglalkoztatás színvonalát nem elhanyagolható mértékben befolyásoló tendenciák figyelhetők meg a népesség és ezen belül a munkavállalási korú népesség iskolai végzettségi összetételében. Markáns tendenciaként mutatkozik a közép-és felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának gyors növekedése, míg a szakmunkás végzettségűek aránya lényegében változatlan marad, és a nyolc osztályt vagy annyi sem végzettek aránya csökken.

A munkaerő-kínálat előre jelezhető összetétele egy vonatkozásban a jelenlegi helyzethez képest kedvezőbb feltételeket teremt a várható keresletnek való megfeleléshez, ugyanis az érettségizettek és a felsőfokú végzettek aránya emelkedik a népességen belül. És a tapasztalatok alapján e csoportok viszonylag jobban képesek a munkaerő-kereslet változásaihoz történő alkalmazkodásra. Más oldalról viszont, ha nem következik be gyökeres fordulat a szakiskolai képzésben továbbá a „kékgallérosok” szakmai mobilitását elősegítő intézményi, érdekeltségi feltételekben, akkor a rendkívül alacsony mobilitási készségű szakmunkások körében – még összességében javuló gazdasági helyzet esetén is növekvő munkanélküliségre, az inaktivitás különböző formáiba való „menekülésre” kell számítani. Rendkívül nehezen megoldható feladatnak látszik a 8 általánost vagy még azt sem elvégzők jelentős része foglalkoztatottságának biztosítása. Szinte biztosra vehető, hogy várható létszámuknál kevesebb olyan munkahely jön létre, amelynek ellátása számukra reális alternatíva lenne. Így a legalacsonyabb végzettségi kategóriákban még aktív foglalkoztatáspolitiká esetén is az inaktivitás újratermelődésére kell számítani.

2. Az inaktivitás és a munkanélküliség, mint lehetséges munkaerő-tartalék

A belső munkaerőpiacról történő foglalkoztatás tágan értelmezett kereteit az előző fejezetben bemutatott demográfiai viszonyok határolják be. Az így rendelkezésre álló munkavállalási korú létszám sem válik teljes egészében foglalkoztatottá, mert különböző objektív és szubjektív körülmények miatt egy részük mindig is távol lesz a munka világából. Ebben a fejezetben azt mutatjuk be, hogy mekkora ez a létszám, milyen okok miatt volt és lesz távol a munkaerőpiacról, illetve milyen esélyek vannak a munkaerő-piacra történő bevonásukra.

Az inaktívak és regisztrált munkanélküliek alkotják – legalább is elvileg – azt a kört, amely felfogható munkaerő-tartalékként. A gyakorlatban ennél lényegesen szűkebb ez a kör, mivel a munkától távol maradók körében szép számmal akadnak olyanok, akik nem is akarnak dolgozni, a munkavállalási korú inaktívak körében általában 60 százalék felett van arányuk. A szubjektíve munkavállalási hajlandósággal rendelkezők között viszont sok a személyes jellemzői miatt (szakképzettség, iskolai végzettség, munkakultúra, lakhely, egészségi állapot, stb.) nem foglalkoztatható állapotban lévő személy.

A munkáltatók túlnyomó többsége elzárkózik az inaktívak és munkanélküliek körébe tartozók zömének foglalkoztatásától (teljesítményhiány, fegyelmezetlenség, előítéletesség, és egyéb vélt és valós indokok miatt).

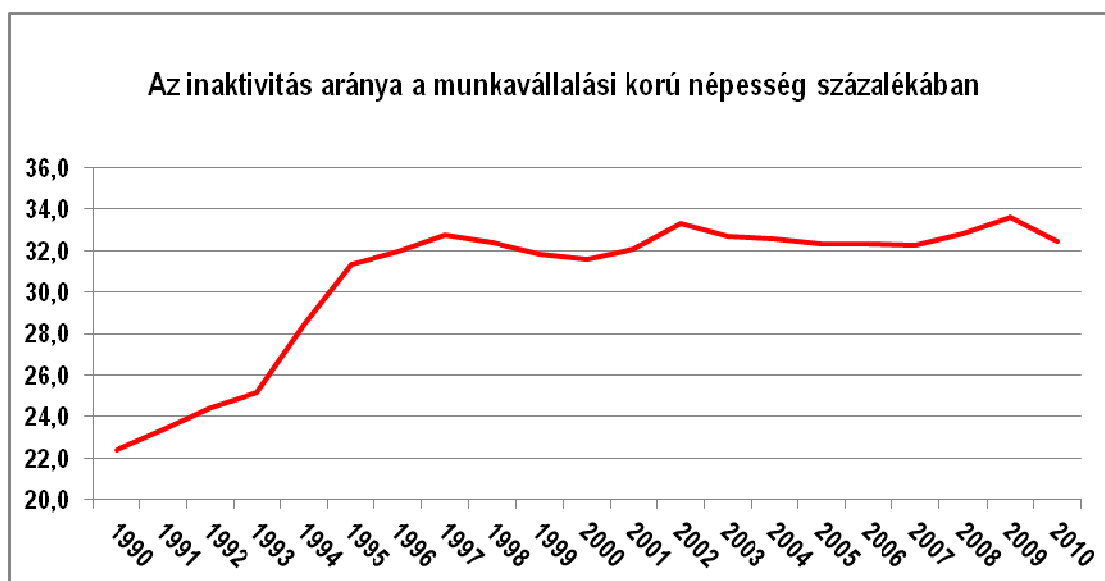
A munkaerőpiac két meghatározó szereplőjének lényegi „egyetértése” bizonyos társadalmi csoportok versenyszektorból történő száműzésében igen megnehezíti a harmadik szereplő, vagyis az állam ezzel szembeni törekvéseinek érvényre jutását.

Magyarországon a rendszerváltás óta problémát jelent a munkavállalási korú inaktívak magas aránya, mert ők nem vesznek részt a nemzeti jövedelem termelésében és túlnyomó többségük ellátási gondot jelent az aktívak számára.

2.1. Inaktívak számának és struktúrájának alakulása 1990-2020 között

A munkavállalási korú inaktívok aránya a megfelelő korú népességhez viszonyítva 10-12 százalékpontot emelkedett a rendszerváltás óta, melynek zöme az időszak első negyedében következett be. A transzformális válság során elvesztett munkahelyeknek csak mintegy harmadát sikerült pótolni. Az elvesztett munkajövedelem részleges pótlására olyan eszközök kerültek alkalmazásra, amelyek megterhelő következményeit még napjainkban is viszi magával a társadalom és a gazdaság. Az inaktivitás nagyságrendje enyhe hullámlás mellett a 32-34 százalékos sávban állandósult.

2.1. számú ábra

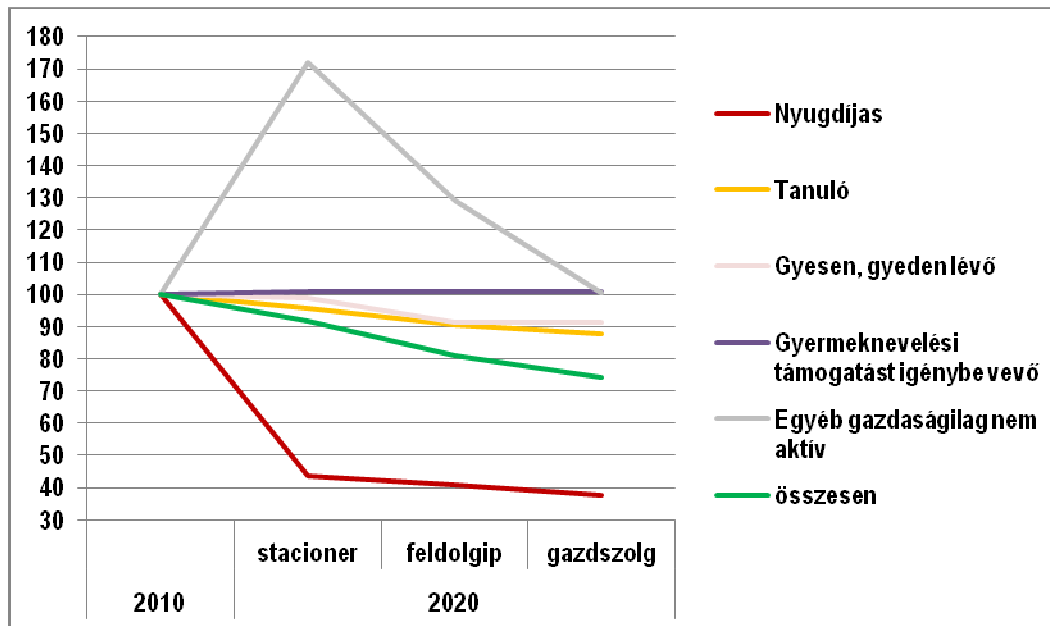

A munkavállalási korú inaktívok száma nagyságrendileg 60%-kal bővült a piacgazdaságra történt átállás óta, ami közel 800 ezer fős növekedésnek felel meg. A növekedési ütem nem volt egyenletes: a '90-es évek első felében lezajlott közel 50%-os bővülést követően már csak kisebb ingadozásokat mutatott, az elmúlt 20 évben 2009-ben vette fel csúcserékét, nagy valószínűséggel a pénzügyi világválság hatása miatt.

A 2020-ig tartó vizsgálat tárgyát képező három változatban a munkavállalási korú inaktívok száma csökken, belső struktúrája átalakul. Becslésünk több összetevő elmozdulásán alapszik. Egyfelől már ismertek törvényi szinten eldöntött változások, illetve még vita tárgyát képező szándékok, amelyek a munkavállalási korú inaktív népesség számában jelentős változásokat fognak generálni. Másfelől a kutatási hipotézisként megfogalmazott lehetséges gazdasági növekedési ütemek és azok struktúrája is hatást gyakorol az inaktivitás alakulására.

2.2. számú ábra

A munkavállalási korú inaktívok számának változása 2020-ig, 2010=100%

Előjáróban bemutatjuk az összes munkavállalási korú inaktívok számának alakulását főbb vonalakban. **A stacioner változatban számításaink szerint összességében kb. 170 ezer fővel csökken létszámuk és megfelelő korú népesség 31 százalékát teszi ki.** A változásban a már törvény által eldöntött, nyugdíjrendszert érintő változások játsszák a meghatározó szerepet. A nyugdíjrendszerbe való belépést akadályozó döntések következtében az érintett népesség egy része képes bennmaradni a munkaerőpiacon, ezzel csökkentvén a munkavállalási korú inaktívok számát. Egy része azonban nem képes erre, s csak belső átstrukturálódást idéz elő az egyéb inaktív kategóriába.

A feldolgozóipari változat, mely az előbbi scenáriónál dinamikusabb növekedést feltételez a nemzetgazdaságban a feldolgozóipar húzóhatásaként **kb. 400 ezer fővel csökkentheti a munkavállalási korú inaktívok számát, ami 27%-ra csökkenti arányukat.** Ebben a változatban a nyugdíjas és az egyéb kategória közötti átváltás jóval szerényebb mértékű, mert a gazdaság – jelesül az ipar – képes a munkaerő-piacon tartani az idősödő népesség egy részét.

A gazdasági szolgáltatások növekedésén alapuló scenárió – munkaigényesebb voltából adódóan - a három tárgyalt variáció közül a legnagyobb mértékben, **mintegy 540 ezer**

fővel 25 százalékos arányra képes levinni a munkavállalási korú inaktívak nagyságrendjét.

2.1.1. Az egyéb kategória (a háztartásbeliek)

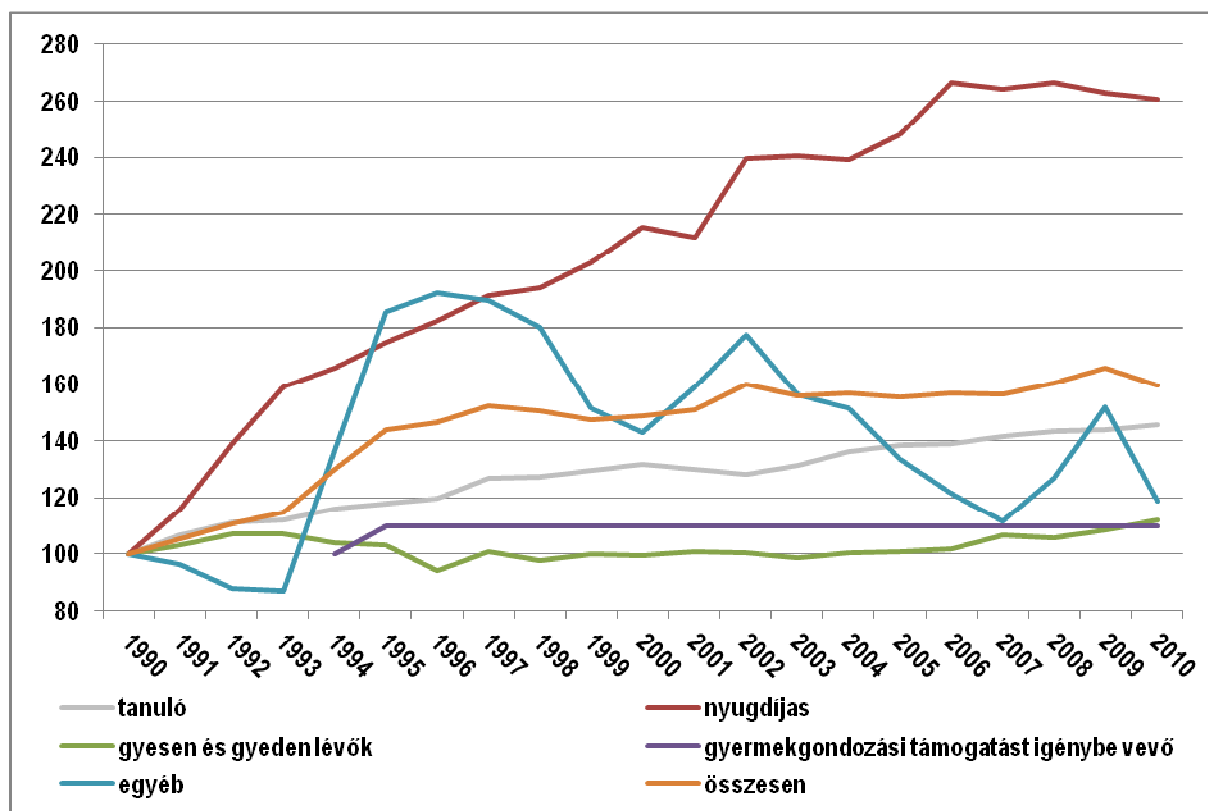
A '90-es évek első felének trendjei az átalakulási válság hatásait tükrözik. Mint ahogy a 2.3. ábrán is jól látszik ebben a korszakban kirívó mértékben nőtt az úgynevezett **egyéb kategóriába** soroltak száma, akik a munkaerő-piacról kiszorult és a háztartásokba visszahúzódott – de nem a regisztrált munkanélküliek közé tartozók – közül kerültek ki. Az ebbe a kategóriába **tartozók száma kifejezetten oszcillál a válságperiódusok alakulásával egyezően.** Ez arra enged következtetni, hogy megfelelően dinamikus (a normál 2% körüli éves növekedési ütemet meghaladó és strukturális összetételében az alacsonyabban iskolázottak közül is felszívni képes) **gazdasági növekedés az egyéb kategóriában lévőkre szívo hatást gyakorol. A gazdasági feltételek és a szabályozás változásának együttes hatására egyik évről a másikra akár 100-150 ezer fővel is változhat létszámuk.**

Velük és a regisztrált munkanélküliek közé tartozókkal kapcsolatosan is a '90-es évek első felében még nagy remények fűződtek helyzetük megváltoztathatóságához. A már ekkor elinduló és később kiteljesedő aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök (főként a képzés és a támogatott foglalkoztatás különböző fajtái) a munkaerő-piacról kiszorultak ismételt munkába helyezését célozták. A törekvések mérsékelt sikerrel jártak, több százezer aktív korú személy végleg elveszett a munkaerőpiac számára, s évekre, évtizedekre a szociális segélyezettek táborát gyarapították, majd az idő előre haladtával a korai és korhatár feletti nyugdíjasok számát bővítették.

Az évezred váltás körül lezajlott világkonjunktúra magyarországi hatásaként csökkent a munkavállalási korú inaktívak összlétszáma, amit elsősorban az egyéb kategóriában szereplő háztartásbeliek egy részének ismételt munkavállalása idézett elő, de igen szembetűnő, hogy a tulajdonképpen két évtizede húzódó foglalkoztatási válság levezetésének fő csatornája a korai nyugdíjba vonulás lehetőségének biztosítása volt.

2.3. számú ábra

A munkavállalási korú inaktívok számának változása 1990 és 2010 között^{§§}, 1990=100%

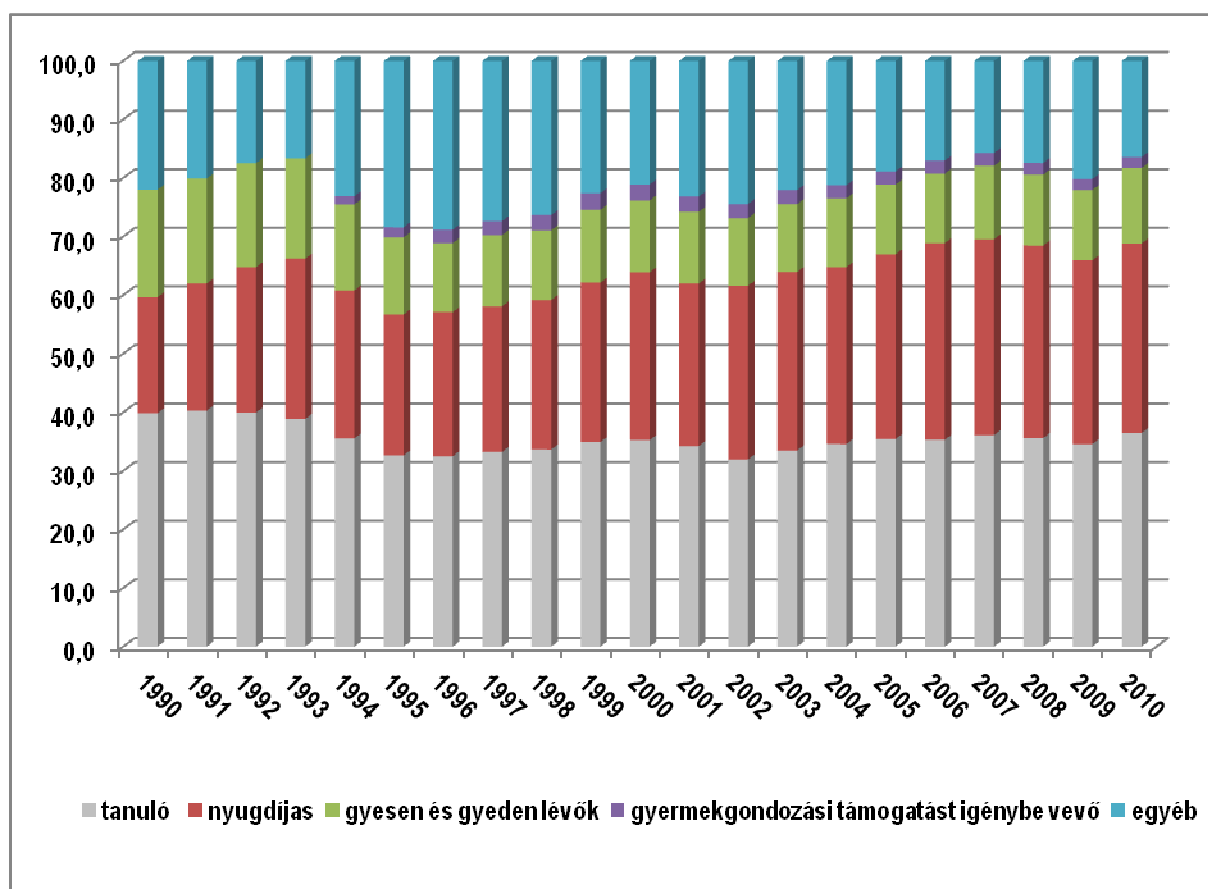
Az egyéb kategóriába sorolt inaktívok belső struktúrája nagyban meghatározza a munkaerőpiac számára történő aktivizálhatóságukat. Az inaktív nők esetében a 40-50 évesek között vannak legnagyobb arányban azok, akik „különösebb indok nélkül” nincsenek jelen a munkaerő-piacon. Ez teljesen érthető, hiszen a fiatalabb korcsoportjaikban az eltartotti státuszban a tanulás a jellemző tevékenység, azt követően a gyermekgondozási ellátások biztosítanak megélhetési forrást, idősebb korcsoportjaikban pedig a nyugellátások különböző formáinak igénybe vétele a jellemző. Az inaktív férfiak korcsoportjait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a 25-34 évesek körében a legmagasabb az egyéb inaktívok aránya. Feltételezhető, hogy a tanulmányok befejezését követően, megfelelő munkatapasztalat hiányában, esetleg nem megfelelő végzettség birtokában az elhelyezkedés nehézségei ütközik. Míg azonban a hasonló korú nők számára a gyermekgondozási ellátások különböző formáinak igénybe vétele legalizálja a munkaerőpiactól való távolmaradást és kisebb-nagyobb arányban jövedelmet biztosít, addig férfiaknak ebben a helyzetben nincs, vagy nem ismeretes a megélhetési forrásuk.

^{§§} Az adatok az adott évben Magyarországon hivatalos értékeket tartalmazzák (pl.: munkavállalási kor, nyugdíjba vonulási korhatár, stb.)

Iskolai végzettség szerint az egyéb inaktívakon belül a legnagyobb csoportot – több mint 40 százalékot – az alapfokú végzettséggel rendelkezők alkotják. A második legnagyobb csoport – közel 40 százalékkal - a középfokú szakképzettséggel rendelkezők, ezen belül az érettségivel is rendelkezők köre 14 százalékot tesz ki. A szakképzettség esetükben gyakran csak a papírt jelenti, valós szakismereteik elavultak és/vagy tényleges gyakorlatuk nincsen. Az egyéb inaktívak erősen túlreprezentáltak a községekben élők körében és alulreprezentáltak a fővárosban, ill. a városokban.

2.4. számú ábra

A munkavállalási korú inaktívak megoszlása 1990 és 2010 között, %

Az egyéb kategória 2010-ben közel 350 ezer főt kitevő állományában szerepelnek a nem nappali tagozaton tanuló, de nem is dolgozó fiatalok. Róluk reálisan elképzelhető, hogy idővel aktívra cserélik inaktív státuszukat. Továbbá itt vannak nyilvántartva azok a fiatal férfiak is, akik semmilyen elfogadható jogcímmel nem rendelkeznek a társadalmi munkamegosztásból történő távolmaradásukra, akikről a hivatalos statisztika nem tud semmit.

Az egyéb inaktívak köréből tehát elvileg kinyerhető néhány tízezer fiatal, de általában alacsonyan iskolázott és szakképzetlen, vagy nem piacképes szakmával rendelkező személy, illetve nem nappali tagozaton tanuló fiatal, de valószínűsíthető, hogy a versenyszektor csak töredékükre tart majd igényt további képzés, átképzés nélkül.

Összességében **azt vélelmezzük, hogy a munkavállalási korú inaktívak egyéb kategóriájába tartozók száma és aránya a stacioner gazdasági növekedési változatban 2020-ra erősen növekvő lesz** (2.6. számú táblázat), mert a gazdaság nem tud megfelelő szívó hatást gyakorolni a versenyszférába történő bekerülésük érdekében. Ezt a tendenciát erősíti, hogy a munkavállalási korú inaktívak más csoportjait (nyugdíjasok, tanulók) érő szabályozási megszigorítások miatt az egyéb kategóriába csoportosul át a létszám egy része. **Emiatt a stacioner változatban 250 ezer fővel növekszik a számuk, az inaktívakon belüli arányuk meghaladja a 30 százalékot. A feldolgozóipari és a szolgáltatási változatban számuk és arányuk csökken, előbbiben kissé kevésbé, mint utóbbiban.** Ennek az a magyarázata, hogy a feldolgozóipar által vezérelt növekedés általában magasabb hatékonysággal és alacsonyabb létszámszükséglettel jár, mint a szolgáltatásé. Ennek következtében az feldolgozóipari változatban számuk 150 ezer fővel nő, míg a gazdasági szolgáltatási scenárióban a 2010-es szinten marad, arányuk az összes munkavállalási korú inaktívakon belül 26, illetve 22 százalékra változik.

2.1.2. A nappali tagozatos tanulók

A munkavállalási korú inaktívak közül abszolút számban a két legnagyobb csoport a nappali tagozatos tanulóké és a korhatár alatti nyugdíjasoké.

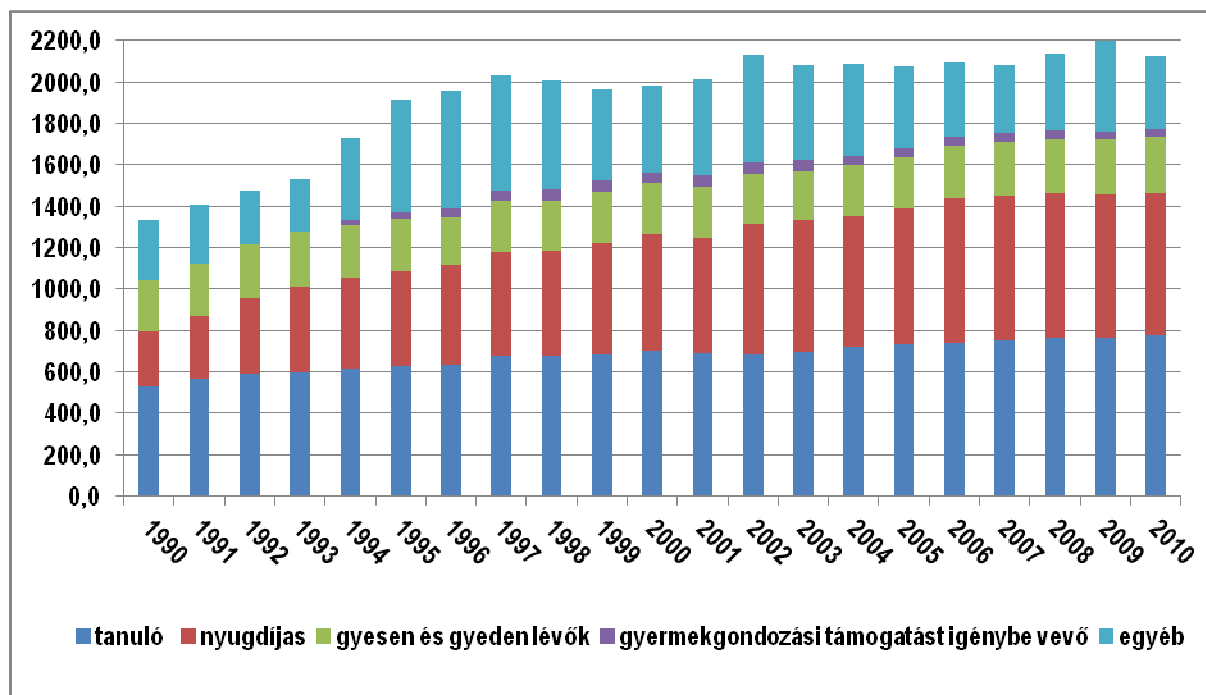
A későbbi foglalkoztatási szempontjából fontos középiskolai és felsőfokú tanulmányaikat végzők szerepelnek e kategóriában. Részben a magyar népesség nemzetközi (az európai és egyéb fejlett ipari térségek) összehasonlításban alacsony szintű iskolai végzettsége, részben a munkaerő-keresletet meghaladó kínálat kezelésének igénye vezetett azokhoz a döntésekhez, amelyek kitölték a tanulás időtartamát (pl.: 18 éves korig tartó tankötelezettség, a felsőoktatás befogadó képességének növelése, az eleinte igen hosszú ideig biztosított államilag támogatott képzési idő a felsőoktatásban. stb.).

A munkavállalási korú inaktívak legnagyobb súlyú részét a tanulók képezik: a kezdeti 40 százalékos arányuk 37-re mérséklődött (2.4. számú ábra), miközben létszámuk 46

százalékkal emelkedett 20 év alatt. **Ez a 2010-ben 775 ezer főt kitevő állomány** (2.5. számú táblázat) **potenciális munkaerő-tartaléknak tekinthető**, mert tanulmányaik befejeztével még a felsőfokú képzésben részesülő középiskolások többsége is munkaerő-piaci szereplővé válhat a következő tíz évben.

2.5. számú ábra

A munkavállalási korú inaktívak számának alakulása, és főbb csoportjainak eloszlása 1990 és 2010 között*, ezer fő**

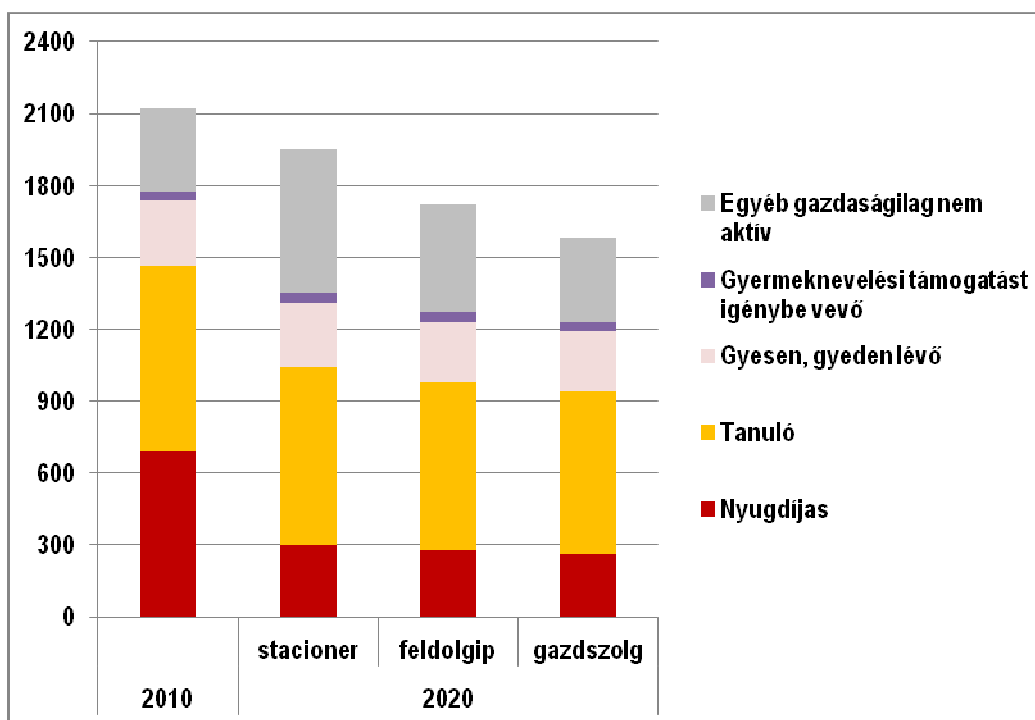
Az oktatási rendszer^{†††} anomáliái miatt a munkaerő-kínálat- és kereslet eltérései következtében (és más jellegű okok miatt is) nyilván nem lesz teljes körű ez a bekerülés a munkaerő-piacra, ugyanakkor a jelenleg még általános iskolások egy része középfokú végzettséggel majd munkába áll a következő 10 évben.

A már napvilágot látott, az oktatási rendszer átalakítását célzó elgondolások ugyan még nem véglegesek, de érzékelhetően a tanuló létszám csökkentését célozzák (a tanköteles kor leszállítása, az államilag támogatott felsőoktatási keretszámok szűkítése, stb.). Ezen célkitűzések megvalósítását segítik a demográfiai folyamatok is, mint az az előző fejezetben látható volt.

*** Az adatok az adott évben Magyarországon hivatalos értékeket tartalmaznak (pl.: munkavállalási kor, nyugdíjba vonulási korhatár, stb.)

††† Az oktatási rendszer és a foglalkoztatási lehetőségek közötti feszültségek kérdését az oktatási rendszerrel foglalkozó tanulmány tárgyalja, ezért itt nem térünk ki ezekre.

A munkavállalási korú inaktívok számának változása, ezer fő

A helyzet nagyfokú bizonytalansága miatt igen óvatosan becsülve a munkavállalási korú tanulók száma a három scenárióban rendre 35, 75, illetve 95 ezer fővel csökken, de az inaktívakon belüli súlyuk ennek ellenére emelkedik 38, 41, illetve 43 százalékra az összes munkavállalási korú inaktív számának gyorsabb ütemű csökkenése következtében.

Összességében úgy véljük, hogy az egyes scenáriók nincsenek markáns hatással a tanulólétszám alakulására, azt inkább az oktatásban való részvétel feltételeinek változása alakíthatja a demográfiai folyamatokon túlmenően.

2.1.3. A korhatár alatti nyugdíjasok

A munkavállalási korú nyugdíjasok tették ki a munkavállalási korú inaktív második legnagyobb csoportját 2010-ben (32 százalékos súlyarányval, 690 ezer fővel). Az időszak elején még csak 264 ezren voltak, s súlyarányuk 20 százalékos volt. **Húsz év alatt ez a csoport két és félszeresére növelte létszámát, s a legnagyobb dinamikával (161 százalékkal) bővült.**

A **munkavállalási** korú nyugdíjasok (előrehozott, rokkantsági, karkedvezményes, korengedményes, bányász, művészeti, stb.) eltérő munkába állíthatósági esélyekkel rendelkeznek. Közülük foglalkoztathatósági szempontból az előrehozott és a rokkantsági nyugdíjasokkal érdemes foglalkozni.

A ma is hatályos (többször módosított) 1997-es nyugdíjtörvény 1998-tól egységesen 62 évre emelte mindkét nem nyugdíjkorhatárát a korábbi, nők esetében 55, férfiak esetében 60 éves korról. A nyugdíjtörvény kb. 10 éves átmenetet biztosított – főként a nők számára, akik esetében kétévenként egy évet nöött nyugdíjkorhatár - a 62 éves korhatár elérésére. Ezen túlmenően bevezette az előrehozott nyugdíj intézményét is, amely a szolgálati idő hosszától függően lehetőséget biztosított teljes, illetve részösszegű előrehozott nyugdíj igénybe vételére a két nem számára eltérő életévtől kezdődően. A részszabályok fokozatosan szigorodtak az idők folyamán, amelyekre most nem térünk ki.

A 2011 januárjára vonatkozó adatok⁺⁺⁺ szerint a korhatár alatti öregségi nyugdíjasok száma 240 ezer fő, melynek háromnegyede előrehozott nyugdíjas, a többiek karkedvezményes nyugdíjat kaptak. Ezen túlmenően 16 ezren kaptak bányász- és korengedményes nyugdíjat, a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok száma 338 ezer fő volt.

Az előrehozott nyugdíjba vonulást a törvény szerint csak a munkavállaló kezdeményezheti, azonban a gyakorlati életben köztudott, hogy ez gyakran kényszer a munkavállaló részére, mert foglalkoztatója kilátásba helyezi elbocsátását. Nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy az előrehozott nyugdíjban részesülők többsége számára nincsen visszaút, korábbi foglalkoztatója, vagy más nemigen alkalmazná, ha vissza kívánná térni a munkaerőpiacra. A munkáltatók erőteljesen elzárkóznak a gyakorlatban az 50 éven felüliek felvételétől, miközben elvileg helyesnek tartják, hogy az idősödő korosztályokat is foglalkoztatni kell.

Az előrehozott nyugdíj intézménye 2012 januárjától megszűnik. Előrehozott nyugdíjban az egyénre vonatkozó nyugdíjkorhatár előtt legfeljebb 5 évvel lehetett elmenni, ezért – amennyiben a későbbiekben nem kerül sor további törvénymódosításra – **2016 végéig kifut a konstrukció.** Ez minden valószínűség szerint fokozatosan megemeli a munkaerőpiacon bennmaradó idősödő (55-65 év közötti) munkavállalók számát és arányát.

A folyamat tehát azt idézi elő, hogy a munkavállalási korú inaktívak száma csökken, s ezen belül strukturálisan a munkavállalási kor alatti nyugdíjasok száma és aránya is

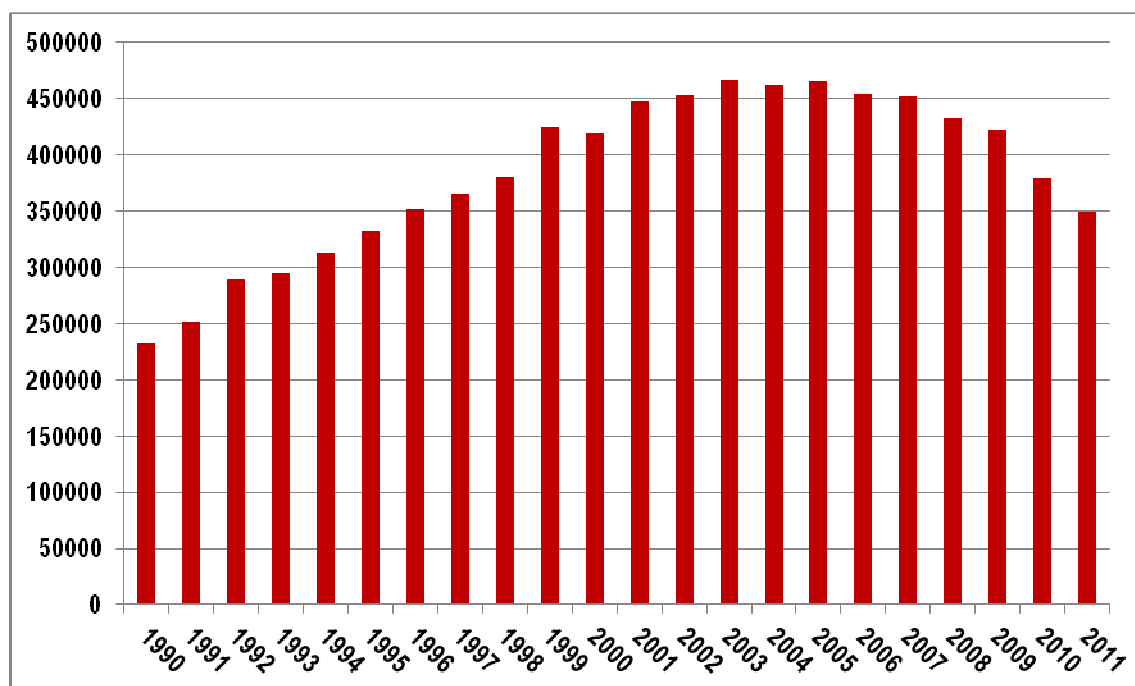
⁺⁺⁺ ONYF Statisztikai Zsebkönyv Bp. 2011.

mérséklődik. Ez a korosztály is egyféle tartalékot képez a munkaerőpiac számára, az már külön ügy, hogy a foglalkoztatók miként fognak alkalmazkodni a megváltozó helyzethez. Korábban a nyugdíj (előrehozott nyugdíj) előtt állókat hajlandóak voltak 2-3 évig tartani a munkáltatók, annak érdekében, hogy elérjék ezt a juttatás fajtát, de az már kérdéses, hogy hajlandók lesznek-e erre hosszabb ideig is. A lehetséges kimenetek között szerepel az időskori munkanélküliség terjedése, különösen lassú gazdasági növekedés esetén.

A korhatár alatti másik nagy nyugdíjas csoport a rokkantságiaké. A **rokkantsági nyugdíj**ba vonulás egyfajta menekülési útvonal volt a munkanélküliség elől a rendszerváltást követően. A korhatár alattiak számának csökkenése részben demográfiai okok miatt, részben a szigorító intézkedések hatására megindult az elmúlt években.

2.7. számú ábra

A korhatár alatti rokkantnyugdíjasok száma, 1990 - 2011 január, fő

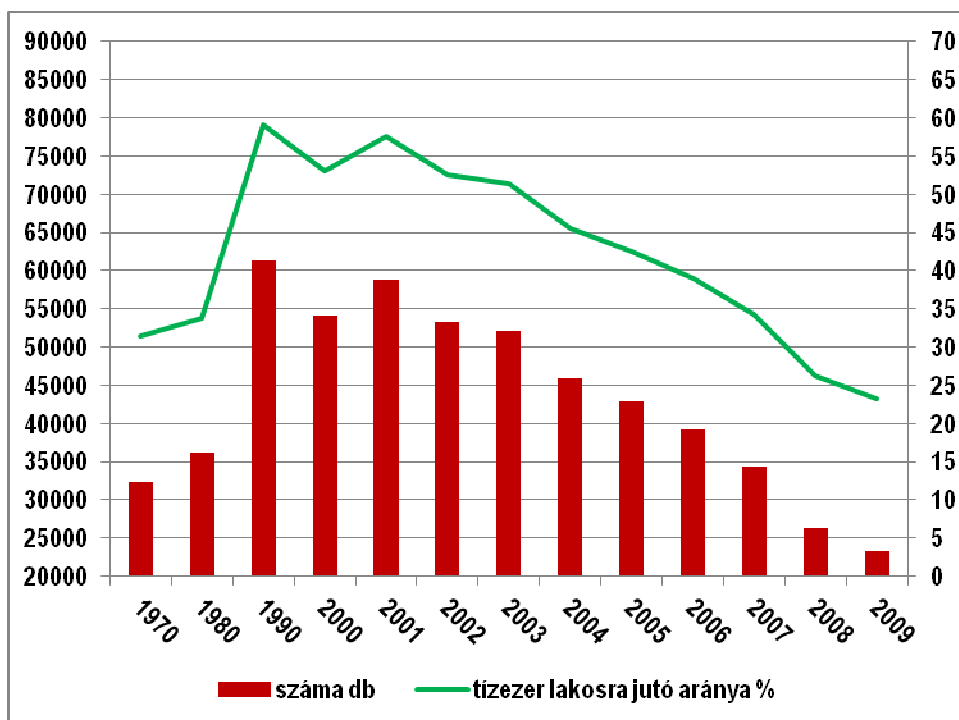
A korhatár alatti rokkantnyugdíjasok korösszetétele azt vetíti előre, hogy néhány éven belül további nagyléptékű csökkenésre lehet számítani körükben. Közülük már 2011 elején 70 ezer fő 60 éven felüli volt, s további 155 ezer fő 56 és 60 év közötti. Így **a következő négy-öt évben külön intézkedés nélkül is jelentősen csökken létszámuk.** Kormányzati döntés alapján folyamatban van a korhatár alatti rokkantosítási rendszer átalakítása, melynek korábbinál szigorúbb előírásai következtében az úgynevezett **III. kategóriás rokkantak számát**

jelentősen vissza szándékoznak szorítani a korábban megállapított ilyen juttatást kapók ismételt felülvizsgálata útján.

A rokkantsági nyugdíjas státusz visszaszorítása érdekében tett intézkedések nyomán **egészen drasztikusan csökken a rendszerbe újonnan bekerülők száma**. Valószínűleg nem tévedünk túl nagyot, ha élünk a feltételezéssel, hogy sikerült átesni a ló túlsó oldalára és már azoknak sincs sok esélyük rokkanttá válni és szerény ellátáshoz jutni, akik erre ténylegesen rászorulnának. Nem reális feltételezés a magyar munkakörülmények, és az egészségügyi helyzet ismeretében, továbbá a munkavédelmi szabályok laza értelmezése mellett azt feltételezni, hogy alig valaki veszti el munkaképességét jelentős arányban.

2.8. számú ábra

Az adott évben megállapított új rokkantsági és baleseti rokkantsági nyugdíj határozatok

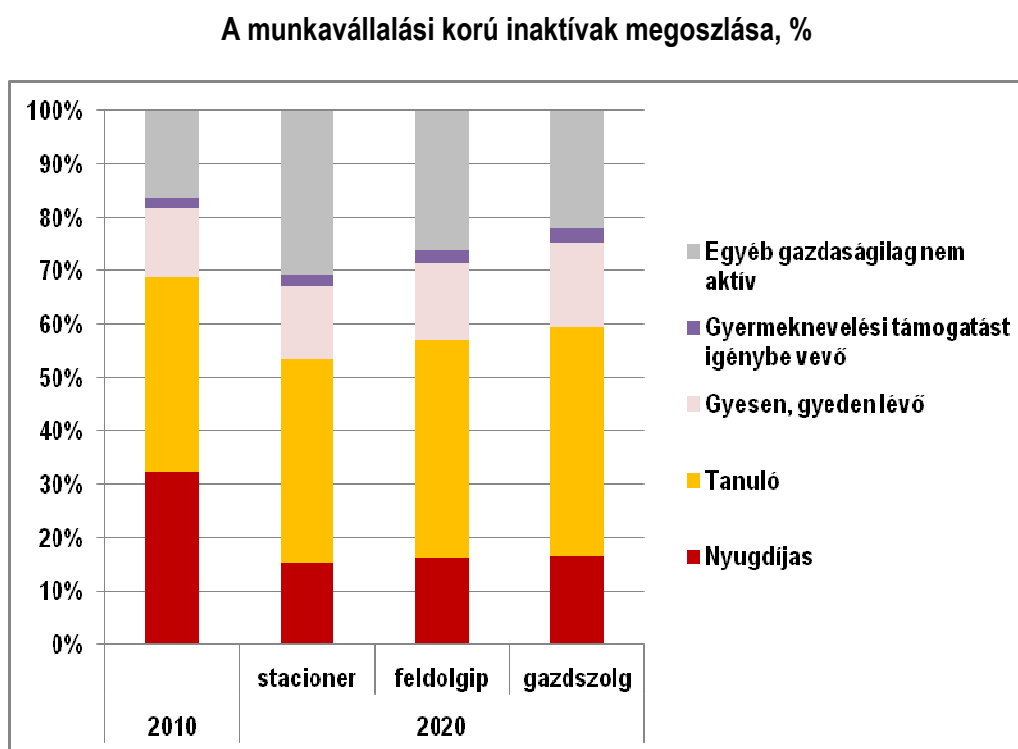

A korábban és újonnan munkavégző képességük egy részét elvesztők számára a **rehabilitációs járadék intézménye áll rendelkezésre 2008 óta**. Ez 3 éves periódusra biztosít pénzbeli ellátást, képzési, továbbképzési lehetőséget, továbbá a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat által egyéb munkavállalást elősegítő szolgáltatásokat az elhelyezkedés érdekében. A rendszerben 2010-ben nagyságrendileg 20 ezren voltak, de a jelenleg zajló átalakítás, felülvizsgálat következtében várhatóan megnő a számuk. A három éves periódus lejárta után egy év elteltével ismét lehet jelentkezni orvosi felülvizsgálatra a munkaképesség csökkenés

további fennállásának igazolása érdekében. A rendszer vélelmezhetően hasonlóan fog működni a közmunkák támogatott foglalkoztatási rendszeréhez: a bekerülők túlnyomó többsége nem tudja megvetni lábát a versenyszféra munkaerő-piacán, s folyamatosan cirkulál a különböző ellátási formák között, illetve megöregszik és kikerül a munkavállalási korból.

Az eddigi tapasztalatok alapján feltételezhető, hogy ők **nem fognak számottevő munkaerő-tartalékot jelenteni a versenyszféra vállalatai számára**. Korábbi kutatásaink rámutattak, hogy a munkáltatók túlnyomó többsége elzárkózik a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásától. Elutasító magatartásukat a megváltozott munkaképességűek alacsonyabb (átlagosan 70 százalékos) teljesítményével, az állapotukból fakadó gyakoribb egészségügyi okok miatti távolléttel, az alkalmazásukhoz szükséges munkahely átalakítások (akadálymentesítés, speciális munkaeszközök) többlet-költségeivel indokolják.

2.9. számú ábra

Az esélyegyenlőség költségvetési támogatása biztosít a munkáltatók számára különféle kedvezményeket a foglalkoztatáshoz, de ezek igénybe vételének adminisztrációs terhe olyan nagy, hogy néhány alkalmazott esetében nem érdemes igénybe venni. A munkáltató által foglalkoztatott megváltozott munkaképességűeknek nagyobb számosságot kell elérniük ahhoz,

hogyan megérje a foglalkoztató számára. Ennek nyomán kialakult az a kedvezőtlen helyzet, miszerint néhány a versenyszférában működő cég ráállt foglalkoztatásukra, de náluk is csak a támogatás idejére, illetve, ha van, a kötelező továbbfoglalkoztatás idejére alkalmaznak egy-egy megváltozott munkanélkülit. Úgy tűnik a közelmúltban megemelt, az 1 millió forint fő/év nagyságrendet megközelítő rehabilitációs járulék sem mozgatta meg igazán a munkáltatókat (ezt csak a 20 főnél többet foglalkoztatóknak kell fizetniük, ha nem foglalkoztatnak legalább 5 százaléknyi megváltozott munkaképességűt).

Összességében markáns tendenciaként jelentkezik az idősödő és a megváltozott munkaképességű munkavállalási korú népesség munkaerő-piacon tartásának igénye a következő tíz év során a szociális kiadások mérséklése érdekében. Ennek a célkitűzésnek a teljesülését a stacioner fejlődési pálya nem alapozza meg. Amennyiben a stacioner növekedési pályán halad az ország, jelentős életszínvonal-csökkenés, elnyomorodás vetíthető előre az ezzel járó gazdasági és társadalmi feszültségekkel együtt. A másik két növekedési scenárió sokkal jobb feltételeket jelentene az idősödő népesség, illetve a megváltozott munkaképességűek (a két kategória részben átfed) munkaerő-piaci jelenléte számára. Tekintve, hogy a 2010-2020 közötti időszak első éveinek alacsony növekedési ütemei már láthatók, teljesen irreális azt feltételezni, hogy az időszak második felében olyan kiugró növekedési ütemek lesznek a nemzetgazdaságban, amelyek a kutatási hipotézisben szereplő eredményeket képesek hozni figyelembe véve az első évek kompenzációs igényeit is.

2.1.4. A gyermekellátás formái

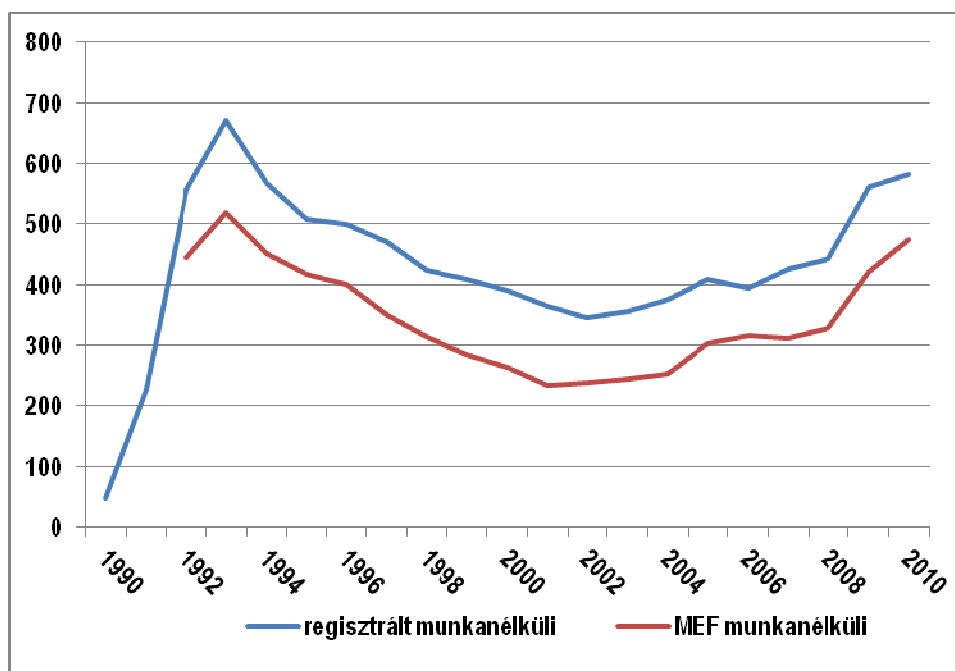
A gyese-nyeden lévő, illetve a gyermeknevelési támogatást igénybe vevők száma alig ingadozott, esetenként a szabályozásban bekövetkező változások, illetve azok híre visz pici mozgást létszámukba. Tekintve, hogy a születések száma folyamatosan csökken és a magasabb életkor felé tolódik el, a jövőben is arra lehet számítani, hogy összességében számuk 300 ezer fő körül ingadozik majd. Nyilvánvaló, hogy a magasabb dinamikájú gazdasági növekedés számukra is nagyobb szívó hatást jelent. A valóságban feltehetően fennmaradnak a korábbi problémák: a munkáltatók nem szívesen foglalkoztatnak kisgyermekes anyákat és a gyermekellátó intézmények (bölcsőde, óvoda) kapacitása továbbra is szűkös lesz. Így ebből a körből nem számítunk a korábbinál nagyobb utánpótlásra a munkaerő-piacin.

2.2. A munkanélküliség alakulása 1990-2020 között

A munkanélküliek több százezres és időben jelentősen ingadozó állománya képezi a másik kört, amely alkalmas lehet a munkaerő-kereslet egy részének kielégítésére. Ennek a funkciójának eddig részben eleget is tett. A munkanélküliek számában mutatkozó ingadozás egyrészt a nemzetgazdaságot ért konjunkturális hullámszás eredménye, másrészt a szabályozás változásának következménye. A Foglalkoztatási törvény 1991-es hatályba lépése óta kb. egy tucat alkalommal került sor a munkanélküliség feltételeinek jelentősebb átértékelésére. A szabályozás egyértelműen a szigorítás irányába mozdult el 20 év alatt.

2.10. számú táblázat

A regisztrált és a munkaerő-felmérés szerinti munkanélküliek száma 1990-2010, ezer fő

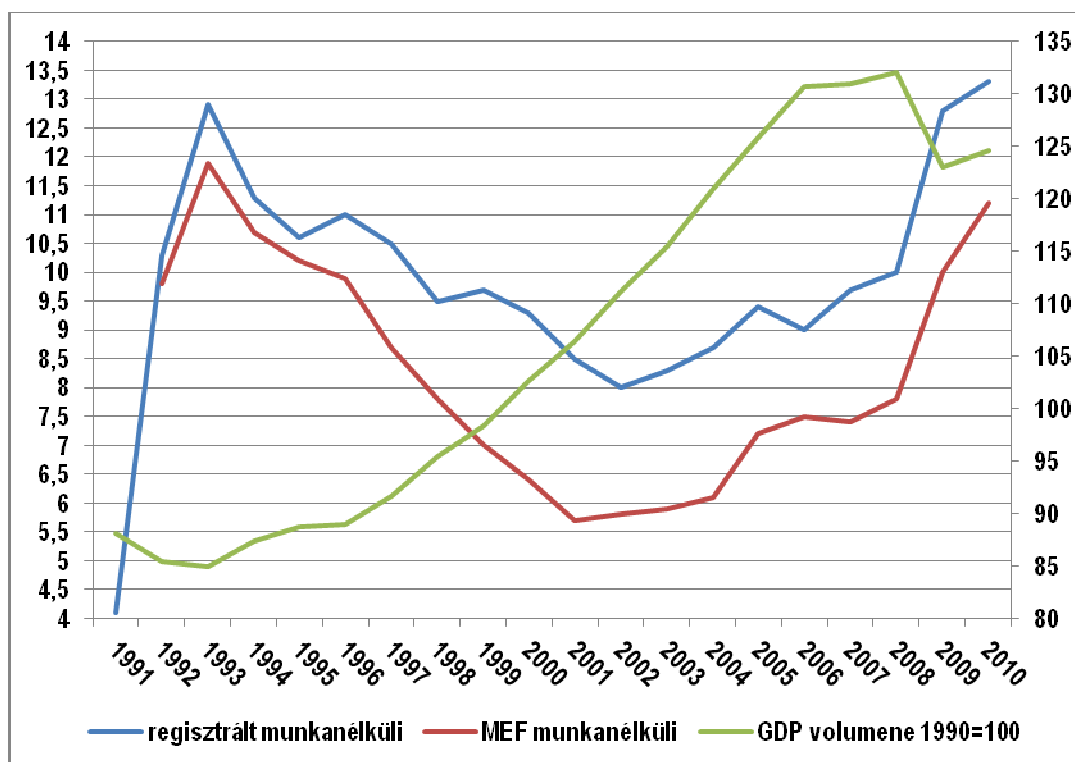

Magyarországon két féle módszerrel mérik a munkanélküliek számát. A nemzetközi standardoknak megfelelő - szigorúbb szabályok által körülhatárolt - munkaerő-felmérés szerinti számba vétel általában nagyságrendileg 100 ezer fővel alacsonyabb munkanélküliségi mértéket eredményez a regisztrációban szereplők számához képest. A két mérés közötti eltérést nagyvonalakban az úgynevezett **passzív munkanélküliek** képezik, akik nem keresnek munkát, de a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (korábban: Állami Foglalkoztatási Szolgálat) regiszterébe bejelentkeznek. Ők **alkotják azt a reményvesztett, általában sok éve állás nélkül élő és kedvezőtlen személyi és tárgyi feltételekkel rendelkező csoportot, akik nem**

igazán jelentenek már valós munkaerő-forrást a gazdaság számára. Ugyanakkor a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat regiszterében való megjelenéshez valamennyi munkanélkülinek nagy érdekeltsége fűződik, mert csak ennek segítségével lehet bármiféle munkanélküli, illetve szociális ellátáshoz jutni.

2.11. számú ábra

A regisztrált és a munkaerő-felmérés szerinti munkanélküliségi ráta 1990-2010, ezer, %

A kétféle mérés alapján képzett munkanélküliségi ráta nevezője ugyan kismértékben eltér egymástól, ez azonban nem akadályozza, hogy észrevegyük a munkanélküliség alakulásának „U” alakú fő vonulatát. A piacgazdaságra történő áttérés elejét jellemző gazdasági visszaesését követően a privatizálás, és a gazdasági működő tőke elsősorban az ipari tömegtermelésre alapuló beáramlása kedvezően hatott a munkanélküliség alakulására. Az időszak második felében, a működő tőke beáramlás második hullámában már azonban más típusú munkaerőre volt szükség, így az alacsonyan képzettek ismét a munkanélküliek táborát növelték.

A munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlásában – némi hullámlás mellett - **alig volt változás 1997-2009 között.** Közülük a legnagyobb csoportot (40-43 százalékos súlyarány körül ingadozva) az általános iskola 8 osztályát és az annál kevesebbet

végzetek tették ki. A második nagy kör a szakmunkásképzőt, szakiskolát végzetek (31-36 százalék körül ingadozva), míg a szakközépiskolát végzetek 13-14 százalékot tettek ki. A gimnáziumot végzetek körében 8-9, a felsőfokú végzettségűek körében 3-5 százalék körül mozgott ez az arány.

A hosszú idő óta kevés mozgást hordozó iskolai végzettség szerinti összetétel arra hívja fel a figyelmet, hogy a munkanélküliek tábora csak korlátozottan jelent munkaerő-tartalékot, viszonylag hosszú idő alatt is hasonló struktúrában termeli újra magát. Az alacsony végzettségűek és az inkurrens szakképzettségűek számára a kedvező gazdasági növekedés sem fog automatikusan kiutat jelenteni. Erre jó példával szolgált a 2008-ban indult gazdasági válság, melynek keretében főként az iparból és az építőiparból kerültek ki az új munkanélküliek, azonban az ipari növekedés ismételt beindulása csekély mértékben szívta vissza azokat, akik kikerültek a munkaerő-piacról. A versenyszféra foglalkoztatói tudatosan törekedtek költségtakarékossági okokból a fiatalabb, alacsonyabb bérű munkavállalók felvételére.

A munkanélküliek bizonytalan státuszát jól jellemzi, hogy míg 1997-ben a regisztrációba belépők közül 70 százalékot tett ki azok aránya, akik már korábban is voltak munkanélküliek, addig 2009-re ez az arány 88 százalékra ugrott. Ennek a számnak a kedvezőtlen értékét nyilvánvalóan a közmunkában foglalkoztatott tartós munkanélküliek okozzák. Fordítva nézve, tehát, hogy az első ízben munkanélküliek aránya 30-ról 12 százalékra esett előrevetíti, hogy a munkanélküliek a versenyszférában továbbra is korlátozott utánpótlást jelenhetnek.

A munkanélküliek álláskeresési motivációját valamelyest az is befolyásolja, hogy mekkora a valamilyen ellátási formában részesülők aránya. Az 1995-ben egyharmaduk részesült biztosítási alapú munkanélküli ellátásban, s 46 százalékuk rendszeres szociális segélyben, tehát teljesen ellátatlan alig több mint 10 százalékuk volt. Napjainkra (2011. június) 26 százalékra csökkent a munkanélküli ellátásban részesülők hányada, s 32%-ra a szociális ellátottaké, tehát közel 40 százalékra emelkedett a teljesen ellátatlanak aránya.

Ennek elvileg jelentős nyomást kellene gyakorolnia a munkaerőpiacra, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy 2011 őszén újabb megszorításokra került sor az ellátás területén. A versenyszféra ennek ellenére nem szív föl több alkalmazottat, s az érintettek nincsenek abban a helyzetben, hogy képesek lennének önfoglalkoztatóvá válni.

A kormány azon elképzelése, miszerint a biztosítási alapú munkanélküli ellátás időtartamának rövidítésével, a szociális ellátás megvonásával be tudja kényszeríteni a munkanélkülieket az elsődleges munkaerőpiacra meglehetősen nagy ismerethiányról

tanúskodik. a kormány vállalása a közmunka programok általi foglalkoztatásra pedig költséges öngólt jelent a korábbi gyakorlathoz képest.

Szembe kell nézni azzal, hogy a foglalkoztathatóság szempontjából igen gyenge lábakon álló csoportokat nem lehet egyik évről a másikra piacképessé tenni az érintettek és a munkáltatók ellenállását nem lehet törvényalkotással megtörni.

2.3. A kínálati oldal előrevetítésének összegzése

A kínálati oldal tényezőit számba véve összességében az látható, hogy 2010-ben formálisan kimutatható egy 670 ezer fős belső munkaerő-tartalék. Tíz év alatt elméletileg ez jelentősen lecsökkenhet, illetve elfogyhat a versenyszféra – valószínűleg teljesíthetetlenül - gyors növekedésével. A nemzetgazdasági fejlődés stacioner változata esetén továbbra is marad 470 ezer fő, hiszen ez a változat csak maximum 200 ezer főt képes felszívni. A két gyorsabb - feldolgozóipari és gazdasági szolgáltatási - gazdasági növekedési pályán viszont formálisan sem lenne elegendő munkaerő-forrás belső piacról.

A bemutatott eredmények optimista megközelítés esetén az elérhető maximumot jelentik. Realista megközelítésben azonban valószínűleg nem lehet ennyi munkaerőforrást sem mobilizálni a belső munkaerő-piacról. Ezt támasztják alá a korábbi időszakok tapasztalatai, illetve a társadalmi munkamegosztásban részt nem vevők személyes adottságai és szándékai.

A kormányzat által elhatározott szociális ellátást szűkítő döntések nyomán nem kizárt, hogy a korábbinál többen akarnak és kényszerülnek állást keresni, azonban nagy biztonsággal előrevetíthető, hogy azt nem a versenyszférában fogják megtalálni.

A versenyszféra foglalkoztatottakkal szembeni minőségi igényeit a formálisan rendelkezésre álló tartalék magas hányadában nem képes kielégíteni. A minőségi hiányosságok a szakképzettség hiányán túlmenően a munkakultúra, munkafegyelem, a munkáltató iránti lojalitás, egyéb mentális problémák, stb. képességek és készségek meg nem léteiben öltenek testet, s ez utóbbiakat nem lehet néhány hónapos, vagy egy-két éves szakképzéssel pótolni. Így fennáll a valós veszélye annak, hogy amennyiben sikerülne is a magyar nemzetgazdaságnak magasabb növekedési ütemű fejlődési pályára állnia, a versenyszektor munkaerőigénye nem a belső tartalékokból, hanem külpiazi forrásokból (főként a magyar ajkú román, ukrán, délszláv munkavállalókból) fog kielégülni, mint az történt a 2000-es évek elején.

A népesség várható megoszlása munkaerő-piaci státusz szerint, millió fő

	2010 *	2020		
		stacionar	feldolgozó- ipar	gazdasági szolgáltatás
Népesség	10	9,84	9,84	9,84
Munkavállalási koron kívüliek	3,5	3,4	3,4	3,4
Munkavállalási korúak	6,5	6,4	6,4	6,4
Munkavállalási korú inaktívak	2,1	2	1,7	1,6
Vendégmunkások (legális)	0,07	0,07	0,1	0,08
Munkanélküliek	0,55	0,4	0,3	0,3
Foglalkoztatottak	3,8	4	5	5,1
Ebből: állam önkormányzat	1,1	1,1	1,1	1,1
versenyszféra	2,7	2,9	3,9	4
Munkaerőpiaci egyenleg (formális tartalék)	0,67	0,47	-0,2	-0,22
* az aktuális szabályok szerinti adatok				
Források: népességre Statisztikai Évkönyv 2009				
Foglalkoztatottak: MEF				
Munkanélküliek: regisztrált FH				
vendégmunkások: FH				

Összességében tehát az egy millió új munkahely létrehozása nem csak növekedési ütem és állóeszköz bevonási oldalról nem megalapozott, ehhez nem áll rendelkezésre elegendő számú és minőségű munkaerő sem, vagy is ez egy szűk keresztmetszetet képező pont. Az egy millió munkahely létrehozásának másik lehetséges útja az államilag támogatott foglalkoztatás erőteljes bővítése, melynek problémaköre jelen tanulmányunknak nem tárgya.

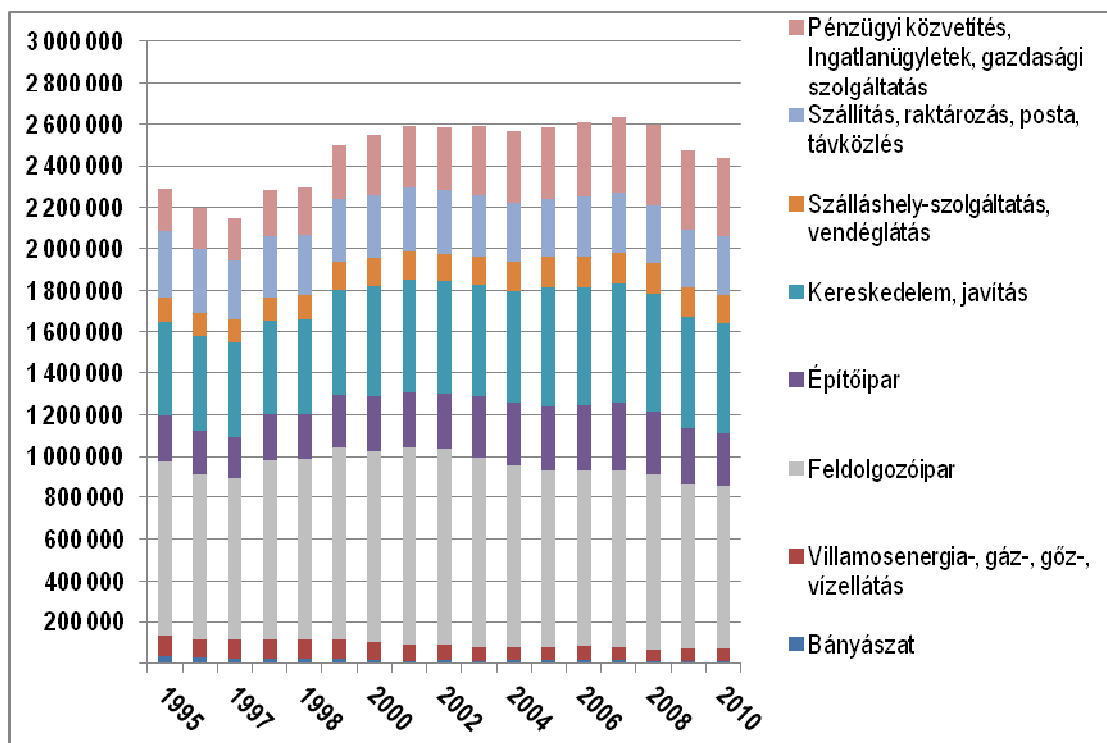
3. A versenyszféra foglalkoztatási szerkezetének változásai

3.1. Az 1995-2010 közötti időszak főbb jellemzői

Kutatásunk során kizárólag a versenyszféra ágazati foglalkoztatási folyamatait vizsgáljuk a teljes munkaidős egyenértékes létszám alapján a versenyszféra ágazataiban a mezőgazdaság nélkül. (A fejezetben létszám alatt a teljes munkaidős egyenértékes létszámot értjük, kivéve, ha azt külön jelezzük.) A vizsgálati körbe sorolódó sokaság jelentősebb változásait a nemzetközi és a hazai konjunktúra határozta meg, az ezredforduló környékén tapasztalt jelentősebb GDP növekedés nyomán a létszám is emelkedett, majd viszonylag stabilan beállt a 2,5-2,6 milliós szintre, s a 2008-as világgazdasági pénzügyi válság elindulásáig ott is maradt. A vizsgált időszakon belül a mélypontot jelentő 1997-es és a csúcspontot képviselő 2007-es év között 480 ezer fős különbség tapasztalható, de a változás tulajdonképpen az ezredfordulón zajlott le.

3.1. számú ábra

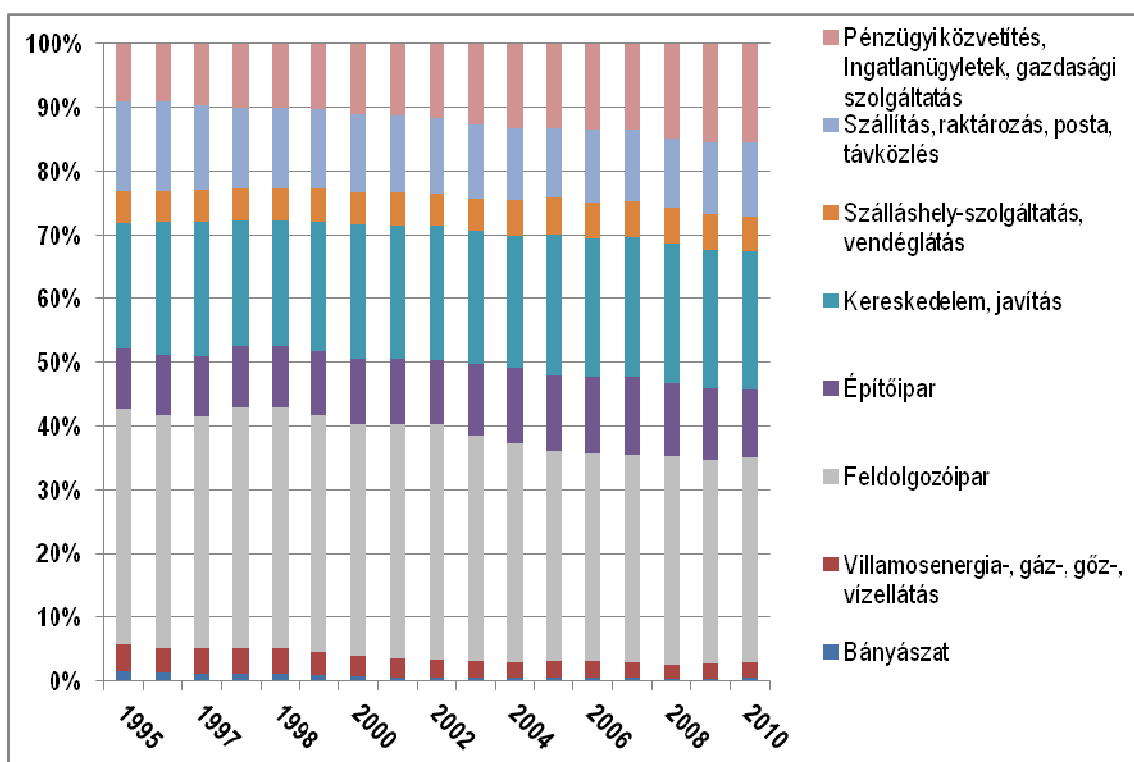
A FTE létszám változása 1995-2010 között a versenyszféra ágazataiban, fő

A versenyszféra létszáma még évi 3-4 százalékos GDP növekedés mellett sem ingadozott számottevően. Az 1997-2001 közötti időszak képviselte azt a rövid szakaszt, amikor a létszám és a termelékenység képes volt egyidejűleg emelkedni a beáramló jelentős mennyiségű működő tőke jótékony hatásának köszönhetően. Ebben a periódusban számos olyan tevékenység honosodott meg Magyarországon, amely korábban nem vagy csak alig létezett, miközben a létrejött új munkahelyek igen magas hatékonyságúak voltak. Ezek a jelenségek leginkább a feldolgozóipart és a pénzügyi szolgáltatókat jellemezték.

3.2. számú ábra

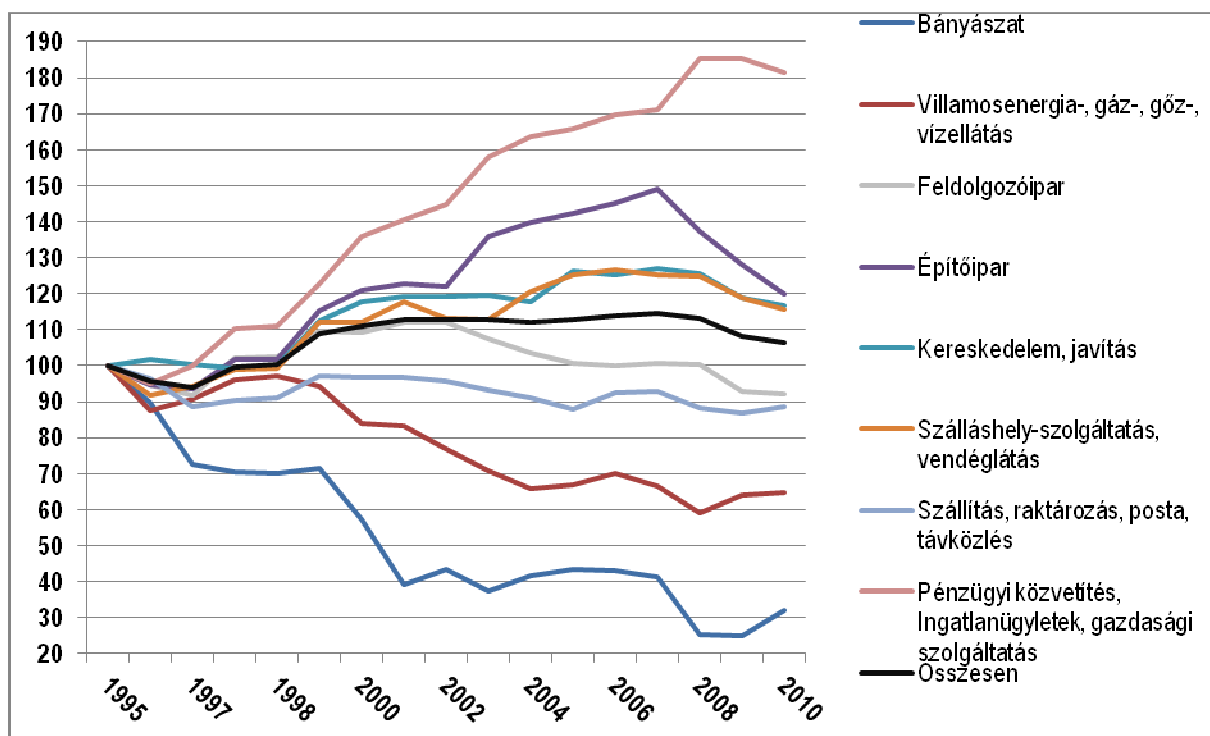
A FTE létszám megoszlása 1995-2010 között a versenyszféra ágazataiban, %

A magyar gazdaság két legnagyobb súlyú nemzetgazdasági ága foglalkoztatási szempontból a feldolgozóipar és a kereskedelem, mely együttesen a versenyszféra foglalkoztatottjainak több mint felét teszi ki. A feldolgozóipar foglalkoztatási súlya 5 százalékpontot esett 15 év alatt, ezzel szemben a kereskedelemé csak 2 százalékpontot nöött, ami azt jelenti, hogy kismértékben oldódott a foglalkoztatás ágazati koncentrációja, de alapvetően nem változott meg. A tárgyalt időszak nyertesei a pénzügyi közvetítés és az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás ágak voltak. Létszámukat kiugró dinamikával növelték, s ennek következtében foglalkoztatási súlyuk közel 6 és fél százalékponttal emelkedett.

3.3. számú ábra

A FTE létszám növekedési üteme 1995-2010 között a versenyszféra ágazataiban, 1995=100%

A versenyszféra foglalkoztatásának ágazatai közötti növekedési ütem különbségek – különösen a válság előtti időszakban - jól szemléltették, hogy melyek tűntek a perspektivikus területeknek. A már említett pénzügyi és gazdasági szolgáltatók mellett az építőipar, a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás, a kereskedelem foglalkoztatásának fejlődését törte meg az 1998-ban indult válság. A kedvező tendenciák okai között számos nem igazán piac konform, a nemzetgazdaság adósságállományának növekedéséhez közvetlenül, vagy közvetve hozzájáruló állami beavatkozás húzódott meg, ami a továbbiakban nem, vagy nem teljes mértékben tartható fenn. Csak példa jelleggel említve:

- A pénzügyi szolgáltatások körében az állandó, biztos, kiszámítható jövedelmet biztosító kötelező magánpénztárak működtetése; számos kötelezően igénybe veendő gazdasági szolgáltatás jogszabályi előírása.
- Az építőiparban a jelentős állami megrendelések az EU támogatások terhére, de állami önrész finanszírozással.
- A turizmus területén az étkezési utalványok értékének dinamikus emelése, az üdülési csekk terjedése.

A versenyszférában gyakorlatilag az 1990-2000 közötti két évben lezajlott a tulajdonosváltás. A tulajdonlásban a belföldi és a külföldi magántulajdon vált dominánssá, az állami és az önkormányzati tulajdon jelentősen visszaszorult, csak bizonyos speciális területekre korlátozódott (pl.:a nagy közlekedési vállalatok, kommunális szolgáltatás, stb.)

A magyar munkaerőpiac duálissá vált: a külföldi többségi tulajdonban lévő cégeknél alkalmazottak jelentik a munkaerő-állomány jobb minőségű, képzetesebb, fiatalabb, motiváltabb részét, általában jobb kereseti viszonyok és vállalati szociális juttatások, továbbá kedvezőbb munkakörülmények közepette. Mindezért az alkalmazottaknak magas munkateljesítményt kell nyújtaniuk, s általában a nagyfokú lojalitás is munkaadói elvárás.

A hazai foglalkoztatóknál sokkal vegyesebb a kép. A foglalkoztatás körülményei és a munka díjazása erős összefüggést mutat a vállalkozás méretével. A nemzetgazdasági ágazatok között a munka ellentételezésében egyaránt működnek a tradicionálisan kialakult kereseti szintek, de az utóbbi években jelentős átalakulás tapasztalható a jövedelmezőség és a tudás javára. azonos ágazaton belül azonban a vállalkozás mérete vált vízválasztóvá, s lépett elő meghatározó strukturális elemmé.

A rendszerváltást követően a méretnagyság szempontjából is korábban túlzottan centralizált gazdaság viszonylag hirtelen bomlott szét kisebb egységekre. A folyamatot nemcsak gazdasági szükségszerűségek determinálták (pl.: a sikeres privatizáláshoz profiltisztítás, illetve a jövedelmező és veszteséges szervezeti egységek szétválasztása szükségeltetett), hanem a kis és –közép–vállalatok gazdasági és foglalkoztatási szerepével kapcsolatos túlzott, illuzórikus elvárások is. Az állami vezetés abban a tévhitben élt és él még ma is azzal kapcsolatosan, hogy a kkv kör a gyorsabb gazdasági fejlődés, a nagyobb GDP termelés és a foglalkoztatás bővítésének letéteményese.

3.1. táblázat

A versenyszféra létszámának megoszlása vállalati méretnagyság szerint 2005-2012, %

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
0-9	35,8%	35,4%	35,1%	35,2%	35,4%	35,6%	35,5%	35,2%
10-49	18,9%	19,4%	19,3%	19,3%	19,3%	19,4%	19,4%	19,5%
50-249	16,2%	16,4%	16,7%	16,8%	16,8%	16,7%	16,7%	16,7%
SMEs	71,0%	71,2%	71,2%	71,3%	71,6%	71,7%	71,6%	71,3%
250+	29,0%	28,8%	28,8%	28,7%	28,4%	28,3%	28,4%	28,7%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ez az elképzelés csak részben valós: A középvállalkozások nagyobbik méretű része – legalább 50 főt foglalkoztató vállalkozások – és az ettől nagyobb vállalkozások képesek egyidejűleg magas hatékonysággal viszonylag sok embert alkalmazni. Azt nem állítjuk, hogy ezt valóban meg is teszik, de lehetőségük leginkább nekik van erre, mint azt az adatok is bizonyítják.

A 3.1. táblázatból látszik, hogy a hazai versenyszféra kkv szektorában foglalkoztatják a létszám több 70 százalékát és ez az arány meglehetősen stabilitást mutat éveken keresztül. Amennyiben nem a statisztikailag elfogadott módon képezzük a választóvonalat, hanem a már említett 50 főnél többet foglalkoztatóknál húzzuk meg, akkor látható, hogy stabil 45 százalékon felüli arányt képviselnek a „nagyfoglalkoztatók”.

A versenyszféra ágazataiban jelentősen eltér egymástól a létszám cégméret szerinti megoszlása. **Jellemzően nagyméretű szervezetekben történik a foglalkoztatás a feldolgozóiparban, az energia szektorban, a szállítás, raktározás, hírközlés nemzetgazdasági ágakban,** ahol az elsőnek és harmadiknak említett ágban kétharmad körül van az 50 fő feletti szervezetekben történő alkalmazás, míg a középsőben 90 százalék feletti. A kisebb méretű szervezetekben való foglalkoztatás az építőipart, a turizmust, a kereskedelmet és az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatások ágat jellemzi.

Kutatások (Boda 2011) rámutattak, hogy a nagyobb cégek nagyobb termelékenységgel állítják elő a GDP-t és evidencia, hogy egyidejűleg több embert is foglalkoztatnak. A relatív termelékenység alakulása szoros összefüggést mutat a foglalkoztatottak számának emelkedésével: a mikro-vállalkozásokhoz képest a kisvállalatok közel 70 százalékkal, a közepes vállalatok 140 százalékkal, míg a nagyvállalatok 220 százalékkal termelékenyebbek. Ezért Magyarország három legnagyobb problémájából kettő (foglalkoztatás bővítése és az adósságállomány csökkentése) megoldását segíti, ha sikerül áttérni a foglalkoztatás szempontjából nagyobb vállalati struktúrában történő működésre. Megfontolandó tehát, hogy a szabályozórendszer nyújtotta preferenciákat nem kellene-e az 50 főnél nagyobb cégek helyzetbe hozására fordítani.

A tényadatokból adódó következtetések alapján a kutatás vizsgálta, hogy a szervezeti méret jövőbeli változása – jelesül növekedése – miként járulhat hozzá a foglalkoztatás bővüléséhez, s ez milyen összefüggéseket mutat a GDP alakulásával. Megfordítva is érdekes a kérdés feltevés: a kormány által elvárt 1 millió fős foglalkoztatás bővülés milyen GDP növekedést igényel, s ahhoz milyen egyéb erőforrások szükségesek.

3.2. A 2010-2020 közötti időszak kimenetei

A jövőre nézve három pálya vizsgálata került górcső alá. A stacioner azt feltételezte, hogy a gazdasági növekedés a korábbi trendnek megfelelően folytatódik, viszonylag kevés pótlólagos vállalkozás jön létre, így a vállalati nagyság szerint átrendeződés lassú lesz. A második változat szerint kizárólag a feldolgozóiparban, a harmadik scenárióban kizárólag a gazdasági szolgáltatók körében jönnek létre új vállalkozások és munkahelyek. Az utóbbi két változat nagyobb teret ad a gazdaság belső átrendeződésére a nagyobb méretű, termelékenyebb vállalkozások és munkahelyeik térnyerésére.

A modellezés stacioner változata mindössze kétszázezer fős pótlólagos munkaerőigényt mutatott ki, s az egy cégre jutó foglalkoztatottak száma is alig nő. Ez a növekedési scenárió nem jelent megoldást Magyarország foglalkoztatási és növekedési igényeinek, nem teszi lehetővé a folyamatok gyorsítását. A stacioner változatban évi átlagban 2,6 százalékos növekedési ütem mellett összességében csak 29 százalékos GDP növekedés várható 10 év alatt. a termelékenység lassan nő, és a vállalati szerkezet is alig változik.

3.2. táblázat

A versenyszféra létszámának változása vállalati méretnagyság szerint a stacioner változatban

Ability of an enterprise to employ (Head)	2005	2011	2020
			Stationer
0-9	1,7	1,8	1,8
10-49	19,3	19,0	18,8
50-249	98,9	96,9	95,4
SMEs	3,2	3,4	3,5
250+	869,2	920,1	982,7
Total	4,5	4,7	5,0
Nr. of persons employed	2005	2011	2020
			Stationer
0-9	902 589	931 040	944 026
10-49	476 428	508 760	570 694
50-249	409 015	437 005	479 747
SMEs	1 788 032	1 876 805	1 994 468
250+	731 849	743 434	826 416
Total	2 519 881	2 620 239	2 820 883

A feldolgozóipari változat – ellentétben a nemzetközileg tapasztalt – trendekkel az ipar húzóhatását feltételezi a GDP termelésben és a foglalkoztatásban. A lépcsőzetesen elvégzett modellszámítások §§§ eredményeként a feldolgozóipari scenárióban 6,5-re emelkedik az egy vállalkozásra eső foglalkoztatottak száma, az összes foglalkoztatottak száma 1,2 millió fővel bővül. A termelékenység jelentős növekedése mellett a GDP évi átlagos 6,1 százalékos, összességében több mint 80 százalékos bővülése tartozik.

Ehhez hasonló nagyságrendeket eredményezett a gazdasági szolgáltató scenárió vizsgálata is. A szolgáltatások fejlesztése realisabb elképzelés a fejlődés gyorsításához, mint az iparé, bár nyilván a valóságban a kettő valamilyen keveréke valósulhat meg. A két gyors növekedést feltételező változathoz tartozó 1,2-1,3 milliós pótlólagos munkaerőforrás belső forrásból sem mennyiségileg sem minőségileg nem biztosítható.

A modellezett változatok eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy nincsenek meg egy gyors, vagy gyorsuló gazdasági növekedés feltételei a magyar gazdaságban, realisan a stationer változat bekövetkezése várható, amit nagy valószínűséggel belső munkaerőforrásból ki lehet elégíteni mennyiségileg. A minőségi problémák kezelésében nagy felelősség hárul a képzésre és az átképzésre, amire csak korlátozottan van felkészülve az oktatási rendszer.

Hasznos tanulsága a vizsgálatnak, hogy a gazdaság egy-egy résztényezőjének – mint például a vállalati méret nagyság szándékolt megváltoztatása önmagában nem képes a kívánt változások elérésére, arra csak egy összehangolt gazdaságpolitika lenne alkalmas.

Jelen tanulmány a VERSENYKÉPESSÉG KUTATÁS MŰHELYTANULMÁNYSOROZAT kötetét képezi.
BCE Versenyképesség Kutató Központ
Kiadásért felelős: Chikán Attila igazgató
ISSN 1787-6915

§§§